

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

ओनलाइन

वर्ष : २

स्थापना वर्ष : १९६०

मार्च : २००८

अंक : ८

नारायण देसाई
प्रमुख

: परामर्शनसमिति :

बोणाभाई पटेल
वरिष्ठ कार्यवाहकसमिति सभ्य

भारती र. दवे
प्रकाशनमंत्री

: तंत्री :

योगेश जोषी

: सडतंत्री :

प्रफुल्ल रावल

गुजराती साहित्य परिषद

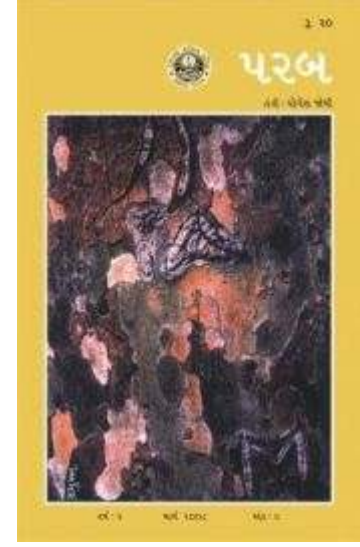
मेघाणी ज्ञानपीठ ० क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धन(भवन, आश्रम मार्ग,
'टाईम्स' पाछण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८

फोन अने फॅक्स : २६५८७८४७

E-mail : gspamd@vsnl.net

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

अ नु क म

परिषद-प्रमुखनो पत्र

नारायण देसाई

कविता

बे गजल • भानुप्रसाद पंड्या, बे गजल • उर्वीश वसावडा, अडमू, स्डेजेय... • डरेश 'तथागत'

अनुवाद

बर्दिनवोल • यन्दकान्त टोपीवाणा, अंग्रेज भाषांतर : प्रदीप भांडवाला

वार्ता

सोरी पप्पा... थेन्क्यु मम्मी • दीवान हाकोर

शताब्दीवंदना

'ध्रुवपद'ना साधक अने सर्जक कवि श्री सुन्दरम् • यंदकान्त शेठ, श्री अरविंदनुं तत्त्वज्ञान अने सुन्दरम्नी कविता • परम पाठक

समीक्षा/ग्रंथावलोकन

वार्तासर्जननी लीलाओनी उपरेभा • डिभांशी शेलत, डरतीकरती नौकाओ : ब्रिटनमां गुजरातीपणानी • डरीश पंडित

परिषदवृत्त

संकलन : अनिला दलाल

साहित्यवृत्त

संकलन : प्रफुल्ल रावल

आवरणछापी+संकलन

प्रद्युम्न तन्ना [कोमोना अेक धोरी मारगे डारबंध गीला विशाणकाय सिनारवृक्षोनां थडनी छावनी अवनवी अमूर्त भात अने परे को'के यप्पु वडे जोधा थिबोनां छूँदण्ण]

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

પરબ-વ્યાસા મિત્રો,

‘પરબ’ના તંત્રીની ઉઘરાણી આવી છે તે મોડામાં મોડા પંદરમી તારીખ સુધીમાં પરિષદ-પ્રમુખ તરીકેનો લેખ મોકલી આપો. કોઈના આદેશથી લખવાની ટેવ નથી. અને નિયમિત રીતે અમુક પાનાંની મર્યાદામાં રહીને લખવાનુંયે ગમતું નથી. હજી પહેલો લેખ લખવા માંડું તે પહેલાં જ એક મિત્રની સદ્ભાવપૂર્વકની ચેતવણી આવે છે, જેનો સાર એ છે કે તમે પણ માસે માસે લખશો ? અમુક ગાળા પછી લખાણમાં શિથિલતા આવવાની શક્યતા નથી ? બીજી બાજુ, આ પત્ર લખાવડાવવાનો આશય જો પ્રજ્ઞાલિકા જાળવવાનો જ હોય તો મારે તંત્રીને ચેતવી દેવા ઘટે કે હું સંપૂર્ણ કાંતિનો સિપાઈ છું. એટલે પ્રજ્ઞાલિકા તોડવાથી મને કાંઈ અપરાધ-બોધ થવાનો નથી. પણ એ ચ સમજું છું કે પ્રજ્ઞાલિકાને તોડવા ખાતર તોડવામાં કાંઈ કાંતિ નથી. એટલે આ પહેલા પત્રમાં એટલું કહી દઈ કે આ કામ કરવા જેવું લાગશે તો કરીશ. નહીં લાગે તો છોડી દઈશ. એમાં વાયકોના અભિપ્રાયનુંયે વજન પડશે, પણ છેવટનો નિર્ણય લેખકનો રહેશે. અડધથી પત્રવ્યવહાર બંધ કરું તો ગુનેગાર ન ગણાશો.

આ પત્ર લખવાનો મુખ્ય હેતુ તો તમારી જોડે દોસ્તી કરવાનો છે. પહેલો પત્ર તો, અલબત્ત એકતરફી જ હોય. કારણ આ પત્ર કોણ કોણ વાંચશે અને અંગે પણ અંદાજ જ કરવો રહ્યો. પણ છતાંય લખવા બેઠો છું તે પરિષદ-પ્રમુખ તરીકેની ફરજ બજાવવા ખાતર નહીં, પણ દોસ્તી કરવી ગમે છે એટલા સારુ.

દોસ્તી કરવી શા સારુ ગમે છે ? કારણ ‘એકોહલમ્ બહુસ્યામ્’ એ માનવીની મૂળ વૃદ્ધિઓમાંની એક છે. દોસ્તી તો કેવળ મનુષ્ય સાથે જ નહીં, મનુષ્યોત્તર પ્રાણીઓ કે સૃષ્ટિ સાથે પણ થઈ શકે. સ્વ. ઈસ્માઈલ નાગોરીને મેં ગાયો સાથે જેવા પ્રેમ કરતા જોયા છે, તેનું સ્મરણ આજે પણ એ આપી જાય છે. પણ આજે તો હું માત્ર મનુષ્યો સાથે અને તેમાંય ‘પરબ’ના વાયકો સાથે અને તેમાંય વળી જે વાયક આ પત્ર વાંચશે તેમની સાથે દોસ્તીનો હાથ લંબાવવા જ લખું છું. પણ હાથ મિલાવવા પાછળ તરસ છે દિલ મિલાવવાની. તરસ્યો હોય એ જ પરબ આગળ આવીને હાથ લંબાવેને ?

ગાંધીબાપુને ઘણી વાર કેટલાક શબ્દોની વ્યાખ્યા કરવાની ટેવ હતી. એ વ્યાખ્યા શાસ્ત્રીયતાની કસોટીએ કદાચ પાર પણ ન ઊતરે. પણ એમાં કંઈક મૌલિકતા હોય અને અમારા જેવાને તો એમાં કંઈક માર્મિકતા પણ લાગે. વિધવાને ‘ત્યાગમૂર્તિ’, ગાયને ‘કરુણાનું કાવ્ય’ કહ્યું એ તો ગળે ઊતરી જાય. પણ ‘આઝાદી એટલે ભૂલો કરવાનો અધિકાર’ એ તો આઝાદી આવી ત્યાર પછીનાં વર્ષો બાદ જ સમજાય એવી વાત હતી !

એથી એક વ્યાખ્યા તેમણે કરી હતી દોસ્તીની. ‘જે દોસ્તી કરનાર બંને પક્ષોને ઊંચા ચડાવે તે દોસ્તી. (અત્યારે આનો આધાર પૂછશો મા. તે શોધી આપી શકું એમ છું, પણ હાલ એ શોધવા જેટલી નવરાશ નથી. કોઈ ગ્રંથ લખવા બેઠો નથી, મારે નવરાશ કાઢવીયે નથી.)

કયા સંબંધો એકબીજાને ઊંચા ચડાવે કે, ઘણા બધા સંબંધો હોઈ શકે. તત્ક્ષણ

જે સૂઝે છે તેમાંથી કેટલાક લખું છું. તમે એમાં જરૂર વધારો કરી શકો. અથવા મારા જણાવેલા કેટલાક અંગે શંકા પણ ઊભી કરી શકો.

પહેલો સંબંધ તો પરસ્પર વિશ્વાસનો. એકબીજાના આશય વિષે જ શંકા હોય તો દોસ્તી ના બંધાય.

બીજો સંબંધ છાંટીએ કડવાશ વિના એકબીજાની ભૂલ દેખાડવાની છૂટનો. માણસ માત્ર ભૂલ તો કરે. એ ભૂલ તરફ આંગળી તો ઘણાય ચીંધી. પણ માત્ર ચીંધવાથી તને માફ તો લાગવાનું જ નથી, અને લાગે તોયે મારે તો તને એ દેખાડવી જ રહી એ ભાવમાં દોસ્તીની મીઠાશ છે.

ત્રીજો સંબંધ યશ-અપયશનો પ્રસંગ આવે ત્યારે યશ લેવા સામેનાને આગળ કરવો, અને અપયશ વહોરવા પોતે આગળ આવવું.

ચોથો સંબંધ એની ભૂલ એટલે મારીયે ખરી એવી સમજનો. આ સમજ આપણને જો એણે પાપ કર્યું હોય તો એ પાપના આપણે પણ ભાગીદાર ખરા જ એવા ભાવ સુધી લઈ જાય. અને એ ભાવ પાપ-પ્રક્ષાલનનું પહેલું પગથિયું બની શકે.

પાંચમો સંબંધ મતભેદની કદર કરી મનભેદને નજીક ઢૂંકવા ન દેવાનો. મત અને મન વચ્ચેનો ભેદ જેટલો સમજાય તેટલું આ બાબત આગળ વધાય.

છઠ્ઠો સંબંધ નિસ્બતની વહેંચણી કરવાનો. આરંભમાં બંનેની નિસ્બત સાવ જુદી જુદી હોઈ શકે છે. પણ દોસ્તીમાં બંને નિસ્બતો એકમેકની થઈ શકે.

પ્રશ્ન ઊઠે છે કે ‘પરબ’માં પત્ર લખીને કાંઈ દોસ્તી થઈ શકે ખરી ? એ પત્ર-મૈત્રી થઈ શકતી હોય, ઇન્ટરનેટ મૈત્રી થતી હોય તો પરબ-મૈત્રી કેમ ન થાય ? અરે, જો સંપૂર્ણ કલ્પનાની નીપજ એવાં નવલકથાનાં પાત્રો જોડે દોસ્તી થઈ શકે તો તમારી જોડે કેમ ન થાય ?

સાહિત્યનું અધિષ્ઠાન અસ્તિત્વ પર છે અને એની પરિપૂર્ણતા એકાત્મતામાં છે. આ પત્રનો પ્રારંભ ‘પરબ’ના અસ્તિત્વ પર થયો છે અને એનું લક્ષ તમારી સાથેની એકાત્મકતાનું છે. એનું માધ્યમ આપણી અભિવ્યક્તિ બનશે. તે જેટલી પારદર્શક હશે કે થશે, તેટલી તે પારમિતા બની રહેશે.

નારાયણ દેસાઈ

બે ગઝલ | ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા

૧. આપી શકાશે શું કદી...

આપી શકાશે શું કદી અકબંધ અન્યને –
જોડે તને હુંથી જે આ સંબંધ અન્યને ?

અજવાસ મારે ઘર કરે તારી નજર સદા,
છે શક્ય કે એ દે બનાવી અંધ અન્યને.

થોડાં હશે કૂલો સમાં એવાંય માનવી,
ખુલ્લા પ્રસારી હસ્ત દે આનંદ અન્યને.

ખુશબૂની બેહૂદી રસમ પીડે દિરેફને,
ઘૂમે સ્વયં ને કરતી પવે બંધ અન્યને !

આષાઢનો હો મેઘ કે હો નેહ સંતનો,
અંઘોળતો જે સર્વદા નિર્બંધ અન્યને !

૨. ટોચ પર...

ટોચ પર ના સોયની પૃથ્વીકણ ટકશે અહીં,
તોય દુર્યોધન જગતમાં યુગયુગે બકશે અહીં.

નેકી ચાલી મોગરા શાં મૂકી પગલાં કાળ પર,
ધૂર્તતા લાખ્ખો પ્રયાસે ભૂંસી ના શકશે અહીં.

કંટકોમાં કેદ ગુલની વેદના સૌ વણવિ,
કંટકો જેવી ઉપેક્ષા કોણ રે સહશે અહીં ?

ઘૂમશે બ્રહ્માંડ-નક્ષત્રો જ જે અવકાશમાં,
શેષ-સુંદર લે તપાસી ભૂમિને નકશે અહીં.

સર્વભક્ષી કાળ જો આરોગશે આ વિશ્વને,
કાળની સારી હયાતી તો પછી હટશે અહીં !

બે ગઝલ | ઉર્વીશ વસાવડા

૧. હું જ મારી ખોજમાં

એટલે કાયમ રહું છું મોજમાં,
નીકળ્યો છું હું જ મારી ખોજમાં.

એક-બે સ્મરણોની જર્જર ગાંસડી,
એટલું બસ છે સફરના બોજમાં.

કેમ લડવું યુદ્ધ સમજાતું નથી,
કોઈ સંગાથે નથી આ ફોજમાં.

મત્સ્ય થઈ અહીંયાં પ્રતીક્ષા તરફડે,
કોક આવી જળ ભરે આ હોજમાં.

માર્ગ દેખાઈ ગયો મારો મને,
વીજ ઝબકારે રચેલા ઓજમાં.

૨. પ્રત્યેક શ્વાસમાં

ચિત્કાર જેવું કેંક છે પ્રત્યેક શ્વાસમાં,
ને કમનસીબે કોઈ નથી આસપાસમાં.

વર્ષો વીતી ગયાં, ન છતાં ઓળખી શક્યો,
એવું ફરે છે કોણ આ મારા લિબાસમાં ?

સૂરજ ડૂબી જવાની પ્રતીક્ષા કરો હવે,
ના આગિયાઓ હોય દિવસના ઉજાસમાં.

તથ્યોની આરપાર નીકળવું કઈ રીતે ?
ભટક્યા કરે છે કેટલા એની તપાસમાં.

અન્યોને દોષ આપવો કેવી રીતે પછી,
મારો જ હાથ હોય જ્યાં મારા રકાસમાં.

અહમ્, સહેજેય.... | હરેશ 'તથાગત'

કોણ કે' છે - "કોઈ પણ રસ્તો નથી ?"
હામ હો તો ખડા પણ નડતો નથી !

આંગણાનાં ફૂલથી સંતોષ બહુ,
આભને અડવા કદી મથતો નથી !

પ્રેમપત્રો આળખું છું રોજ હું,
એ જુદી છે વાત, મોકલતો નથી !

જોતજોતા આયખું તો ઓગળ્યું,
કાં અહમ્, સહેજેય ઓગળતો નથી ?!

કોણ આવીને લખાવી જાય છે ?
હું ગઝલ ક્યારેય ખુદ લખતો નથી !

□

અનુવાદ

બર્લિનવોલ | ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

અંગ્રેજી ભાષાંતર : પ્રદીપ ખાંડવાલા

જ.તા. : ૭-૮-૧૯૩૬

જ.સ્થ. : વડોદરા • વતન : મુંબઈ • એમ.એ., પી.એચ.ડી.,
અધ્યાપન • કા.ગ્રં. : 'મહેરામણ' (૧૯૬૨), 'કાન્ત તારી
રાણી' (૧૯૭૧), 'પક્ષીતીર્થ' (૧૯૮૮), 'બલેક ફોરેસ્ટ'
(૧૯૮૯), 'આવાગમન' (૧૯૯૯) • રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક
(૨૦૦૨).

બર્લિનવોલ | ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

હું બર્લિનમાં છું ? બર્લિન ક્યાં છે ?
અહીં છે કે ત્યાં છે ?
કે બર્લિન દીવાલમાં છે ?
કે હું દીવાલમાં છું ?
કે દીવાલ મારામાં છે ? કે બર્લિન મારામાં છે ?
કંઈ જ નક્કી થતું નથી.
ગભરાયેલો હું દીવાલ નજીક પહોંચું છું.
દીવાલ પરના વાંકાચૂકા
અક્ષરોને ટેકે
દીવાલથી ઊંચે જવા
હું દીવાલ નજીકના માંચડા પર ચઢું છું.
તો,
થોડાક યુનિફોર્મનો સંચાર.
ગળા ફરતે જોરથી પવનની ભીંસ.
પગના નળામાં ભારેખમ સીસું.

નાળયા સાથે
તાકી રહેલી આંખો અનેક, દૂરથી.
જોતજોતામાં
કશાય નડતર વગર
ઊડીને આ બાજુ આવતું રહ્યું
એક સપાટે
એક પંખી ટહુકતું.
એનું ગીત ઢળ્યું
ન આ બાજુ
ન ઓ બાજુ
ચારે બાજુ.

બર્લિન વોલ : બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી બર્લિન શહેરને બે ભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું છે;
અને વચ્ચે દીવાલ ચણી લેવામાં આવી છે. એનો પશ્ચિમ ભાગ બ્રિટન ફ્રાન્સ અને અમેરિકા દ્વારા તેમજ
પૂર્વ ભાગ રશિયા દ્વારા સુરક્ષિત છે. આ સરહદ કડક પહેરા હેડળ મુકાયેલી છે.

Berlin Wall | Chandrakant Topiwala

**Am I in Berlin ? Where is Berlin ?
 Is it here or there ?
 Or is Berlin in the Wall ?
 Or am I in the Wall ?
 Or is the Wall within me ? Or, Berlin within me ?
 Nothing can be ascertained.
 With trepidation I get close to the Wall.
 Holding fast to the uneven letters
 scrawled on the Wall
 I climb the nearby platform
 to rise above the Wall.
 Just then
 the movement of some uniforms.
 A gust of wind
 seizes my throat.
 The feet get leaden.
 From far
 numerous eyes stare
 along barrels of guns.**

**Shortly
 without any bar
 a bird cooing
 sweeps overhead
 from the other side.
 Its song wafts down
 not on this side, not on the other
 but on all sides.**

Tr. : Pradip Khandwalla

Parab Online
 March 2008
 Page: 5

ખૂબીની વાત એ હતી કે આ વખતે પણ ઐયુબ જ વાંકમાં આવ્યો હતો. ગોળમટોળ ચહેરો, સીધા ઓળેલા વાળ અને મોટી આંખો જોતાં જ નિર્દોષ લાગે. વાત સામાન્ય હતી. ઐયુબ ટેક્ષબુક લાવ્યો ન હતો, એટલે એણે બાજુમાં બેઠેલા પ્રકાશ જોડે ચોપડી માંગી. પ્રકાશે ના પાડી એટલે પાછળની પાટલી પર બેઠેલા જોસેફ પાસે ચોપડી માંગી. એણે કહ્યું કે તેની પાટલી પર બધા વચ્ચે માત્ર એક જ ચોપડી છે. ઐયુબને થયું કે જાનીસાહેબ આજે તો ચોક્કસ વઢશે જ. નાછૂટકે એણે શકીલ પાસે ચોપડી માંગવાનું સાહસ કર્યું. આમ તો એ શકીલ પાસે ચોપડી માંગવાનો ન હતો કારણ કે શકીલ સાથે બે દિવસ અગાઉ પાટલી ખસેડવાની બાબતે ઝઘડો થયો હતો. અબોલા હજી તૂટ્યા ન હતા. જાની સાહેબની કરડી આંખો અને ચહેરા પરની ખેંચાયેલી રેખાઓ યાદ આવતાં જ તેણે શકીલને વિનંતી કરી. શકીલે પહેલાં તો ના પાડી, પછી કંઈક વિચારીને ચોપડી આપી.

જાનીસાહેબ વર્ગમાં દાખલ થયા ત્યારે ઐયુબ સૌ પ્રથમ ઊભો થઈ ગયો. સાહેબે બેસવાનું કહી બ્લેકબોર્ડ પર વિષય અને વિષયાંગ લખી ખુરશીમાં બેઠક લીધી.

‘આજે આપણે પ્રકરણ સાત શરૂ કરીએ છીએ. પાના નંબર એકસો આઠ ખોલો.’

પુસ્તકનાં પાનાંનો ફડફડાટ થયો. સાહેબની નજર દરેક વિદ્યાર્થીની બોડી-લેંગ્વેજનું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરી રહી હતી. એમ કરવાથી શિસ્ત જળવાતી હતી એવું તેમનું ભારપૂર્વક કહેવું હતું. તે માનતા હતા કે વિદ્યાર્થીઓને શારીરિક શિક્ષા કરવાથી શિસ્ત આવતી નથી. જોકે સ્ટાફના બીજા શિક્ષકો તેમની સાથે સંપૂર્ણ સંમત ન હતા. વિદ્યાર્થીઓ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યા છે તેની ખાતરી થવાથી એમણે ઉત્સાહપૂર્વક બોલવાનું ચાલુ રાખ્યું.

દસેક મિનિટ થઈ ત્યાં જાનીસાહેબની નજર છેલ્લી પાટલી પર બેઠેલા શકીલ પર પડી. એ જ ક્ષણે એમના મગજમાં કશુંક ક્લિક થયું. એમની તીક્ષ્ણ નજર શકીલની આસપાસ ચકરાવા લેવા માંડી. શકીલના હલનચલનને અને તેની બારી બહાર સરકી જતી નજરને મહત્ત્વના મુદ્દા તરીકે નોંધી લીધી. તેમણે ઊંડો શ્વાસ લીધો. વિશિષ્ટ ગંધ આવતી તેમણે અનુભવી. પોતાની જાણ બહાર કંઈક બની રહ્યું છે તેની તેમને ખાતરી થઈ. શિસ્તનો છડેચોક ભંગ થઈ રહ્યો હતો. છૂપી બાબત પકડી પાડવાની તાલાવેલી થઈ. તેમની સમજાવવાની ગતિ જરાક ધીમી પડી. જે મુદ્દો તે સમજાવી રહ્યા હતા તે બરછટ બની ગયો. વિચારો અવળસવળ થવા માંડ્યા તેથી શબ્દો વીખરાતા ગયા. એ બોલ્યે જતા હતા ત્યારે એમ લાગતું હતું કે ટેપરેકોર્ડર વાગી રહ્યું છે. પોતાના એકધારા બોલવા પર એમને આશ્ચર્ય થયું. ઉપમાઓ અદૃશ્ય થઈ ગઈ. રૂઢિપ્રયોગો અને કહેવતો દૂર ચાલ્યા ગયાં હતાં. અલંકારો શુષ્ક બન્યા હતા અને અતિશયોક્તિની કોઈ વાત ન હતી. વક્તવ્ય નિરસ અને કંટાળાજનક બનવા માંડ્યું. છેલ્લી પાટલી પર કશીક ગડબડ છે. એમની અંદરની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ પાંખો ફફડાવી રહી હતી. મગજમાં વિચારો ધસમસી રહ્યા હતા. જીભે શું બોલવું તેનું ભાન ગુમાવવા માંડ્યું. તે કશુંય કરી શકે એમ ન હતા. એ પોતાની જાતને અસમર્થ બનતી

જોઈ રહ્યા. જિજ્ઞાસાવૃત્તિ પાંખો વીંઝવા માંડી. એ ઊભા થયા. થોડાંક ડગલાં આમતેમ ચાલી, સ્ટેજના ખૂણા પાસે પહોંચી ઊભા રહ્યા. શકીલની નજર સાથેનો તાર સંધાયો. જેનો અર્થ બહુ સરળ હતો.

‘શકીલ, ચોપડીમાં ધ્યાન રાખ. બારી બહાર ન જો.’

શકીલ સુધી તે સૂચના ઝડપથી અને સરળતાથી ન પહોંચી. ના-છૂટકે જાનીસાહેબે સ્ટેજ છોડવું પડ્યું. એકેએક શબ્દનો અર્થ સમજાવવાની તેમની ફરજ તે ક્યારેય ચૂક્યા ન હતા. પ્રકરણનો મુદ્દો ફિક્કોફ્રસ્સ થઈ હવામાં ફસડાઈ પડ્યો. જિજ્ઞાસાવૃત્તિ વર્ગમાં ફેલાઈ ચૂકી હતી. પ્રથમ અંકનું આ બીજું દર્શ્ય હતું. જે વિદ્યાર્થીઓ એકાગ્રચિત્ત ન હતા તે આખીય ઘટનાને એકાગ્રચિત્તે માણી રહ્યા હતા.

‘તારી ચોપડી ક્યાં છે, શકીલ ?’

શકીલ ચૂપ હતો.

‘તું ચોપડી લાવ્યો છું ?’

‘હા... ના... હા... સાહેબ.’

‘સાચું બોલ. ચોપડી ક્યાં છે ?’

શકીલ જવાબ આપતાં ક્ષણભર થોભ્યો. એ જ વખતે અગાઉના તૂટેલા સંવાદને જોડતો હોય એમ બોલ્યો :

‘મારી ચોપડી ઐયુબે ઝૂંટવી લીધી છે, સાહેબ.’

‘ઐયુબ ઊભો થા, તારી ચોપડી ક્યાં છે ?’

‘સાહેબ, હું ચોપડી લાવ્યો નથી.’

‘તારી પાસે કોની ચોપડી છે ?’

‘શકીલની છે, પણ મેં ઝૂંટવી લીધી નથી. તે જૂઠું બોલે છે.’

‘તું જૂઠું ના બોલ. હું તને બરાબર ઓળખું છું. બે દિવસ અગાઉ તે શકીલ સાથે ઝઘડો કર્યો હતો. શકીલ સીધો છોકરો છે. તેની ચોપડી આપી દે.’

‘સાહેબ, હું સાચું કહું છું.’

‘તારે ભણવું હોય તો ચોપડી લઈને આવવું જોઈએ. શકીલ જૂઠું બોલે તેવો છોકરો નથી. ઊભો થા. વર્ગની બહાર જા. કાલે તારા પપ્પાને બોલાવી લાવજે.’

‘પણ સાહેબ...’

‘એક વાર કહ્યું ને બહાર જા. મારે તારી કોઈ વાત સાંભળવી નથી.’

‘સોરી સર. મારી ભૂલ થઈ ગઈ.’

‘તને નાટક કરતાં સારું આવડે છે. તારે આખો પિરિયડ ઊભા રહેવાનું છે. કાલે તારા પપ્પાને બોલાવી લાવજે, નહીં તો વર્ગમાં બેસવા નહીં દઉં. સમજ્યો ?’

ઐયુબ વર્ગની બહાર જઈને ઊભો રહ્યો.

તાસ પૂરો થયો ત્યાં સુધી બીજું દર્શ્ય લંબાઈ ગયું. માત્ર એક કામ થયું. પ્રકરણ પૂરું ન થયું. રિસેસનો ઘંટ વાગ્યો ત્યારે શકીલ મરક મરક હસતો હતો અને ઐયુબ ગુસ્સામાં બબડી રહ્યો હતો. ઐયુબ રિસેસમાં બહાર ન ગયો. કાલે શું થશે તેની ચિંતા થવા માંડી. સાહેબે લેસન-ડાયરીમાં નોંધ કરી હતી. પોતે નહીં કહે તો પણ અમ્મી રોજની ટેવવશ

લેસન-ડાયરી તપાસશે અને... તેને અમ્મીનો ચિંતાતુર ચહેરો દેખાયો. ઠપકો આપતા શબ્દો સંભળાવા માંડ્યા. તેને શકીલ અને જાનીસાહેબ બંને પર ગુસ્સો આવ્યો. શાળા છૂટી ત્યાં સુધી તેનું ચિત્ત ભણવામાં ન ચોંટ્યું. આજનો દિવસ બીજા બધા દિવસ જેવો જ ખરાબ દિવસ હતો.

‘તેણે ગઈ કાલે શકીલની ચોપડી ઝૂંટવી લીધી હતી. અગાઉ પણ શકીલ સાથે ઝઘડ્યો હતો.’

‘સાહેબ, તમે એને ફટકારો. એને કડક શિક્ષા કરો. હું તમને ફરિયાદ નહીં કરું.’

‘અમારાથી વિદ્યાર્થીને મારી શકાય નહીં. એના પપ્પા કેમ આવતા નથી ?’

‘એના પપ્પા હાઈના મરીઝ છે, સાહેબ. આ છોકરો જરાય સમજતો નથી. હમણાં એના પપ્પાને આંખોની બહુ તકલીફ છે. આંખોના નંબર ખૂબ વધી ગયા છે. બરાબર જોઈ શકતા નથી. ઘરમાં ધ્યાન આપી શકતા નથી. આ છોકરો સમજતો નથી. હું એને બહુ સમજાવું છું. હું તેને રોજ વઢું છું.’

‘એના પપ્પા શું કરે છે ?’

‘બેંકમાં કલાર્ક છે.’

‘ઐયુબ તો કહે છે મારા પપ્પા બેંકમાં મેનેજર છે.’

‘ના સાહેબ, એ જૂઠું બોલે છે. કેમ સાહેબ આગળ જૂઠું બોલે છે ? સાહેબની માફી માંગ... સાહેબ, તમે તેને માફ કરી દો. આ છોકરાનું શું થશે ? મને તો તેની ખૂબ ચિંતા થાય છે.’

જાનીસાહેબે ઐયુબ તરફ જોયું. એ નીચું માથું કરી સાંભળી રહ્યો હતો. નિરાધાર હોય એમ તે ઉદાસ દેખાતો હતો. એ અદબ વાળીને સ્થિર ઊભો હતો. તેની મોટી આંખોમાં નિરાશા હતી. વચ્ચે વચ્ચે એ દરવાજા તરફ જોઈ લેતો હતો. જાનીસાહેબને લાગ્યું કે તે ક્યારેય ઐયુબને સુધારી નહીં શકે ! તેનું શું થશે ? જાનીસાહેબની નજર તેની મમ્મીના ચહેરા પર પડી. તે સતત ચિંતા વ્યક્ત કરી રહી હતી. તેનો ચહેરો લંબગોળ અને ઘાટીલો હતો. આંખોની આજુબાજુનો ભાગ કાળો પડી ગયો હતો. ગાલની સફેદ ચામડી ઢીલી પડી ગઈ હતી. કપાળ પર પડેલી કરચલીને કારણે ગોરી ચામડીમાં પાતળી રેખા અંકાઈ ગઈ હતી. આમ છતાં તે સ્ત્રીનું વ્યક્તિત્વ આકર્ષક હતું. તે દીકરાની ફરિયાદ સાંભળીને દુઃખી થતી હતી. જાનીસાહેબ વિચારોમાં અટવાયા. જ્યારે જ્યારે એમણે ઐયુબને તેના પિતાને બોલાવી લાવવા કહ્યું હતું ત્યારે તેની મમ્મીને જ બોલાવી લાવતો હતો.

‘તારે શકીલની ચોપડી ઝૂંટવી લેવાની જરૂર ન હતી.’

‘સાહેબ, તમે ખાનગીમાં કોઈનેય પૂછી જોજો. મેં શકીલ પાસેથી ચોપડી માંગીને લીધી છે.’

‘તું સાચું બોલે છે ?’

‘મા કસમ... મારી અમ્મીના સોગંદ, સર.’

જાનીસાહેબે વિશ્વાસપૂર્વક તેની સામે જોયું. તેમણે તેની મમ્મીને કહ્યું,

‘તેની છાપ તોફાની વિદ્યાર્થીની છે, તેથી ક્યારેક તે વાંકમાં ન હોય છતાં તેનો જ

વાંક લાગે છે... વળી અઠવાડિયે તેની એકાદ ફરિયાદ આવે જ છે.'

'આમ તો સાહેબ, તે મારી દરેક વાત માને છે. તેના પપ્પાને કેટલી બધી તકલીફ છે. સાહેબ, તે નોકરીએ જઈ શકતા નથી. હાર્ટના મરીઝ છે. દવા-દારના ખૂબ પૈસા થાય છે. મારે ઘર ચલાવવા સિવાઈ કામ કરવું પડે છે. આ છોકરો સમજતો નથી.'

'તેનું પરિણામ સંતોષજનક નથી.'

'એ ઘેર તો ખૂબ મહેનત કરે છે. ટ્યૂશન ક્લાસમાં પણ જાય છે. તેના પપ્પા તેની ખૂબ ચિંતા કરે છે. તે જે માંગે તે લાવી આપે છે. મને તો ઊંઘ પણ આવતી નથી. તમે તેનું ધ્યાન રાખજો સાહેબ, તોફાન કરે તો શિક્ષા કરજો. હું તમને ફરિયાદ નહીં કરું.'

જાનીસાહેબ સાંભળી રહ્યા. ઐયુબના પપ્પા આવ્યા હોત તો કડક રીતે બે શબ્દો કહેત. છોકરા તેમના પપ્પા આગળ સીધા ચાલે છે. તેમને ઐયુબની મમ્મી પ્રત્યે સહાનુભૂતિ થઈ. સહાનુભૂતિને બીજે છેડે ઐયુબ ઊભો હતો.

'જા... વર્ગમાં બેસ. હવેથી તારી કોઈ ફરિયાદ આવવી ન જોઈએ. તમે જાવ... હું તેનું ધ્યાન રાખીશ.'

'આભાર સાહેબ.'

જાનીસાહેબે રજિસ્ટર બંધ કરી ખાનામાં મૂક્યું. ખુલ્લા દરવાજાની બહાર તાકી રહ્યા. મેદાનમાં છોકરાંઓ તોફાન-મસ્તી કરી રહ્યાં હતાં. એ દશ્ય ગૂંચવાડો સર્જતું હતું.

શાળા છૂટવાનો ઘંટ વાગ્યો. છેલ્લે જાનીસાહેબ ઘર તરફ જવા નીકળ્યા. બજારમાંથી ખરીદી કરવાનું યાદ આવ્યું. તેમનું સ્કૂટર ત્રણ દરવાજા તરફ વળ્યું. ખરીદી પતાવી તે મુખ્ય રસ્તા પર જવા માટે સાંકડી ગલીમાં દાખલ થયા. વળાંક આગળના પાટિયા પરનું નામ અનાયાસે વંચાઈ ગયું. મોટી હવેલીની પોળ. અચાનક યાદ આવ્યું કે ઐયુબનું ઘર આ જ પોળમાં છે. એમણે સ્કૂટર ઊભું રાખ્યું. ઐયુબની મમ્મીનો ચહેરો નજર સામે આવ્યો. દરેક વખતે તે તેના દીકરાની સમસ્યાઓ દૂર કરવાને બદલે પોતાની મુશ્કેલીઓનું વર્ણન કરતી હતી. જોકે એ બીજું કરે પણ શું ? એમણે આધેડ વયના પુરુષને પૂછ્યું. પેલા પુરુષે આંગળી ચીંધી થોડે દૂરનું ઘર બતાવ્યું. ઘરનો દરવાજો બંધ હતો. પગથિયાં ચઢી એમણે કોલબેલની સ્વિચ શોધી કાઢી. ઘરની અંદર મધુર અવાજ ગુંજ્યો. જાનીસાહેબ મધુર અવાજને માણતાં દરવાજો ખૂલવાની રાહ જોવા લાગ્યા. દરવાજો ખૂલશે એટલે પેલો પરિચિત લંબગોળ ચહેરો દેખાશે એવી કલ્પના કરવા માંડ્યા.

'કોનું કામ છે ?' દેખાવડા પુરુષે પૂછ્યું.

'હુસેનભાઈ... ઐયુબના પપ્પા હુસેનભાઈ અહીં રહે છે ?'

'હા. હું જ છું.'

'હું ઐયુબનો વર્ગશિક્ષક છું. અહીંથી નીકળતો હતો... થયું કે તમને મળતો જાઉં.'

'આવો... આવો... સાહેબ.'

જાનીસાહેબનું ભાવભીનું સ્વાગત થયું. ચા-પાણી-નાસ્તો મુકાયાં. જાનીસાહેબને એક વાત ખૂંચતી હતી. નાસ્તો આપનાર સ્ત્રી ઐયુબની મમ્મી ન હતી. તે ઐયુબની મમ્મી જેવી આકર્ષક પણ ન હતી. તે સ્ત્રી જાડી અને કાળી હતી. કદાચ ઐયુબની મમ્મી બહાર ગઈ

હશે.

'ઐયુબ કેવું ભણે છે ?'

'મારે તમને એ જ કહેવું છે. ખાસ એ માટે જ હું આવ્યો છું. તેનું ભણવામાં બિલકુલ ધ્યાન નથી. તે તોફાની છે. નાની-મોટી વાતે તે બીજા વિદ્યાર્થીઓ સાથે મારામારી કરે છે. તમે ધ્યાન નહીં આપો તો તેનું પરિણામ બગડશે. તમે તેનું પરિણામ જોયું ?'

'ના... મેં જોયું નથી.'

'તમારી તબિયત કેમ છે ?'

'મારી તબિયત સારી છે. કેમ પૂછવું પડ્યું, સાહેબ ?'

'ઐયુબની મમ્મી કહેતી હતી કે તમે હાર્ટના મરીજ છો. તમારી આંખોના નંબર ઘણા વધી ગયા છે તેથી તમને નજીકનું કાંઈ દેખાતું નથી. તેની મમ્મી ક્યાં છે ? તે કેમ દેખાતાં નથી ?'

ઐયુબના પપ્પા - હુસેનભાઈના ચહેરા પર ખામોશી છવાઈ ગઈ. તે બાજુમાં બેઠેલી જાડી, કાળી સ્ત્રીની સામે તાકી રહ્યા. એ પછી ધીમા અવાજે બોલ્યા,

'સાહેબ, હું દિલગીર છું. બંને મા-દીકરો મારાંથી જુદાં રહે છે. ફાતિમા આ ઘરમાં આવી તે તેને ગમ્યું નથી. હું તેમને કોઈ તકલીફ આપતો નથી. હું તેમને જોઈએ તેટલા પૈસા આપું છું. તેમનું ધ્યાન રાખું છું. હું બેંકમાં મેનેજર છું. ખુદાની મહેરબાનીથી પૈસાની કોઈ તકલીફ નથી... તેની રોજિંદી ટકટકથી હું કંટાળી ગયો છું. તેનો સ્વભાવ બહુ ખરાબ છે.'

છેલ્લા વાક્ય સાથે જાનીસાહેબ સંમત ન થયા. જે પ્રશ્ન તે ઉકેલવાની આશાથી આવ્યા હતા તે પ્રશ્ન વધારે ગૂંચવાઈ ગયો હતો. તેમને થયું કે સમય ભારેખમ થતો જાય છે. તે વધારે સમય બેસી શકવા સમર્થ નથી. સામે બેઠેલી સ્ત્રી, બીજી સ્ત્રી છે. તેમને થયું કે જેમ બને તેમ જલદી અહીંથી નીકળી જવું જોઈએ.

'ચાલો, હું જાઉં.'

જાડી, કાળી સ્ત્રી જાનીસાહેબને તાકી રહી. હુસેનભાઈનો અવાજ વધારે ધીમો થયો. 'સાહેબ, તમે મારા વતીથી ધ્યાન આપજો.'

'હા... હા... ચોક્કસ.'

જાનીસાહેબ ઊભા થઈ દરવાજા તરફ ચાલ્યા પછી અટકીને પાછું વળી જોઈ બોલ્યા, 'મારે તમને એક વિનંતી કરવાની છે.'

'હુકમ કરો, સાહેબ.'

'હું અહીં આવ્યો હતો તે વાત તમે ઐયુબની મમ્મીને ન કહેતા... કદાચ તેમને ખોટું લાગશે.'

'ચોક્કસ સાહેબ... આવજો.'

જાનીસાહેબે સ્કૂટર સ્ટાર્ટ કર્યું. સ્કૂટરની સીટ પર બરાબર ગોઠવાઈને બેઠા પછી તે પોળની બહાર નીકળ્યા. મુખ્ય રસ્તા પર આવી ગયા છતાં કેમ જાણે એમ કેમ લાગતું હતું કે હજુય તે પેલા ઘરમાં બેઠા છે અને....

ઐયુબ અને શકીલ વચ્ચે મારામારી થઈ હતી. શકીલના મોઢા પર વાગ્યું હતું. દાંતમાંથી લોહી નીકળતું હતું. ઐયુબનું બિરસું ફાટી ગયું હતું. તેના ગાલ પર ઉઝરડો પડ્યો હતો. જાનીસાહેબ ખંચકાટ સાથે દરવાજા વચ્ચે જ ઊભા રહી ગયા. આચાર્યશ્રી બંનેને ધમકાવી રહ્યા હતા. જાનીસાહેબનું મગજ ધૂંધવાઈ ઊઠ્યું. તેમને ઐયુબને લાફે ચોડી દેવાની ઇચ્છા થઈ. આચાર્યશ્રી બંનેને લઈ ઓફિસમાં ગયા.

જાનીસાહેબે જેમતેમ પિરિયડ પૂરો કર્યો. પટાવાળાએ આવીને કહ્યું કે બંનેને કાઢી મૂક્યા છે. ઐયુબને તેના પપ્પાને બોલાવીને ન લાવે ત્યાં સુધી વર્ગમાં બેસવા દેવાનો નથી, જાનીસાહેબે આચાર્યની સૂચના સાંભળી લીધી.

બીજે દિવસે આચાર્યશ્રીએ તેમને બોલાવ્યા. તેમને થયું કે કદાચ વિદ્યાર્થીઓના વાંકે પોતાને પણ બે શબ્દો સાંભળવા પડશે. તે ઓફિસના કાચના દરવાજા આગળ આવીને થોભ્યા. દરવાજાને હળવેથી ધકેલી અંદર પ્રવેશ્યા. જે દશ્ય દેખાતું હતું તે ઝડપથી સમજાય તેવું ન હતું.

પૂજામાં ઐયુબ ઊભો હતો. તેની મમ્મી આચાર્યશ્રીની સામે ઊભી હતી. આચાર્ય ઊંચા સાદે વઢી રહ્યા હતા. તેમનો અવાજ ગુસ્સાને લીધે ધ્રૂજતો હતો. જાનીસાહેબને શ્વાસ લેવામાંય તકલીફ પડવા માંડી. એ આશ્ચર્યચકિત વિદ્યાર્થીની જેમ અદબ વાળીને ઊભા રહ્યા. તેમની નજર ગોરા, લંબગોળ અને ઉદાસ ચહેરા પર અટકી. આંખોની આજુબાજુની કાળાશ વધી ગઈ હતી. ચહેરો ફિક્કો હતો. આંખોનાં આંસુ ગાલ પર વહી રહ્યાં હતાં. કાળાં કપડાં અને શોકાતુર આંસુભીનો ચહેરો જોઈ જાનીસાહેબ ચોંક્યા. કદાચ ઐયુબના પપ્પા... બીજી જ ક્ષણે તેમણે વિચારને હડસેલી દીધો. ઐયુબની મમ્મી આંસુ લૂછવા માંડી.

આચાર્યશ્રીનો ધીમો, પાતળો, મંજુલ અવાજ સંભળાયો. 'તમે ચિંતા ન કરો. હું એને સમજાવીશ. હું બરાબર ધ્યાન રાખીશ. હવેથી તેની કોઈ ફરિયાદ નહીં આવે... પ્લીઝ... તમે રડશો નહીં.'

જાનીસાહેબને પણ સહાનુભૂતિનાં થોડાંક વાક્યો બોલવાની ઇચ્છા થઈ. તે તકની રાહ જોવા માંડ્યા. ઐયુબ કાચના કબાટમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ રહ્યો હતો. જાનીસાહેબની નજર કાટખૂણે વળી. ઐયુબની મમ્મી પટાવાળાએ આપેલા પ્યાલાનું ઠંડું પાણી પી રહી હતી. પાણી પીધા પછી પર્સમાંથી રૂમાલ કાઢી તેણે ભીના હોઠ લૂછ્યા. એ પછી જાનીસાહેબ તરફ જોયું. જાનીસાહેબને એ ધારદાર નજર વાગી. શું બોલવું તે યાદ ન આવ્યું. આ સંજોગોમાં પોતે શું કરવું જોઈએ ? તે ન સમજાતાં એ મૂંઝાયા. કોર્સ બહારનો સવાલ પ્રશ્નપત્રમાં પુછાઈ જાય અને વિદ્યાર્થી તેનો જવાબ આપી ન શકે ત્યારે જે પ્રકારની મૂંઝવણ અનુભવે તેવો અનુભવ તેમને થવા માંડ્યો. તેમને સ્ટાફરૂમ તરફ ભાગી છૂટવાની ઇચ્છા થઈ. એ એક ડગલું પાછળ ખસ્યા પરંતુ બારણા વચ્ચે જ પૂતળાની જેમ ઊભા રહી ગયા.

‘ધ્રુવપદ’ના સાધક અને સર્જક કવિ શ્રી સુન્દરમ્ | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

આ ખંડને આમ તો ચારેય દિશામાં બારીઓ છે, પરંતુ મારે કવિ શ્રી સુન્દરમ્નાં દર્શન કરવાં હોય તો દક્ષિણ દિશાની બારી જ ખોલવાની થાય. એક સુન્દરમ્ છે દક્ષિણ ગુજરાતના – આમોદ તાલુકાના મિયાં-માતર ગામના, બીજા સુન્દરમ્ છે સર્જક સુન્દરમ્, અમદાવાદમાં ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં ભણી-ઘડાઈ ઠીક ઠીક સમય અહીં જ રહેલા તે અને ત્રીજા સુન્દરમ્ છે દક્ષિણાયન કરી પોંડિચેરી (પુદુચેરી) જઈને વસેલા તે. સર્જક સુન્દરમ્માં સાધક સુન્દરમ્ અને સાધક સુન્દરમ્માં સર્જક સુન્દરમ્ ખરા જ.

પહેલા સુન્દરમ્ તે ત્રિભુવન – તીભલો – પુરુષોત્તમદાસ કેશવદાસ લુહાર – પોચિયા લવારના ચાર દીકરાઓમાંના સૌથી મોટા દીકરા, ઊજમબહેનની કૂબે જન્મેલા, મિયાં-માતરમાં, ૨૨મી માર્ચ, ૧૯૦૮ના રોજ. પિતા લુહારીકામ કરે, સાથે ધીરધારનું પણ ખરું. લક્ષ્મીદેવીની તેથી સારી કૃપા હતી; કુળદેવી અંબા માતાની તો મુખ્ય. સુન્દરમ્ પિતામાતા કરતાં દાદાદાદીની નિશ્રામાં સવિશેષ રહ્યા. દાદાનાં બા માકોર ડોશીનું પાકું સ્મરણ હતું સુન્દરમ્ને.

સુન્દરમ્ને પાંચમા વર્ષે નિશાળે બેસાડેલા અને ૧૯૧૭માં નવમા વર્ષે તો મંગળાગૌરી (અવ. ૨-૯-૧૯૬૯) સાથે પરણાવી પણ દીધેલા. એ પછી ૧૯૧૮માં પ્લેગ ફાટી નીકળતાં એમનું કુટુંબ વડોદરા પાસેના કરજણમાં ગયેલું ને ત્યાંથી પાછા આવ્યા બાદ ચોમાસામાં સુન્દરમ્ના પિતાને પ્લેગ થતાં તેમનું અકાળે અવસાન થયું. કુટુંબના નિર્વાહની – તેની સારસંભાળની બધી જવાબદારી દાદા પર આવી પડી અને તેમણે તે વીરતા ને ધીરતાથી નિભાવી.

સુન્દરમ્ મિયાં-માતરની નિશાળમાં સાત ચોપડી સુધી ભણેલા. તે દરમિયાન તેમનાં તોફાન-મસ્તી તેમ જ નાળિયેર-ખાંડ ખાવા માટેના પૈસાની ચોરી કરવાનું પણ ચાલ્યું. ચોરી પકડાતાં તેમને આકરી શિક્ષા તો થઈ જ, તે સાથે ભણવા માટે બહાર મોકલવાના આશયથી મોસાળ જંબુસરમાં અને તે પછી ઘરડી બા સાથે તેમને આમોદમાં રહેવાનું થયું. આમોદમાં પછીથી બોર્ડિંગમાં તેમને મૂકવામાં આવ્યા. ત્યાં પાંચ વર્ષના અંતે તેઓ એક તેજસ્વી અને આગળ પડતા વિદ્યાર્થી તરીકે તરી આવ્યા. વેકેશનોમાં સુન્દરમ્ જ્યારે ઘેર જતા ત્યારે લુહારીનું કામ પણ કરતા પણ એ કામમાં તેઓ લોઢાને ગરમ કરી તેના તાવ કરવા સુધી ન પહોંચી શક્યા; આમ છતાં તેમણે લોઢામાંથી એન્જિન બનાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો. તેમના દાદા અનેક વાર તેમને કહેતા : ‘ભાઈ, નર હુન્નર છે.’ એ રીતે હુન્નર શીખવા માટે સુન્દરમ્ને વડોદરાના કળાભવનમાં દાખલ કરાવવાની કોશિશ થયેલી પણ તેઓ મેટ્રિક થયેલા નહીં તેથી ત્યાં દાખલ ન થઈ શક્યા અને આપણા સદ્ભાગ્યે, તેમની કેળવણીનો માર્ગ વિનયન તરફ ફેંટાયો.

સુન્દરમ્ બોર્ડિંગમાં હતા ત્યારથી તેમનો વાચનયોગ આરંભાયો હતો. તેમના એક

કોળીમિત્ર જીભાઈ ગજરા મારુની અને સદેવંત સાવળિંગાની વાર્તાઓ લાવેલા તે તેમના વાંચવામાં આવી. તે પછી આમોદની લાઇબ્રેરીમાંથી ભાગવત, 'સરસ્વતીચંદ્ર' વગેરે વાંચવા મળ્યાં. કલાપીની કવિતા, બોટાદકરની 'નિર્ઝરિણી', ગુજરાતી પ્રેસનાં 'કાવ્યદોહનો', રામતીર્થ તેમ જ વિવેકાનંદના ગ્રંથો તેમના વાંચવામાં આવ્યાં. પાછળથી ચોસર, શેક્સપિયર, મિલ્ટન, કીટ્સ, શેલી અને ટેનિસનની રચનાઓ સુધી તેમનો વાચનરસ વિસ્તર્યો. સુન્દરમે 'ચંદ્રકાન્ત'ના ત્રણેય ગ્રંથો વાંચેલા; એમાંય ત્રીજો ગ્રંથ આખો તેમણે સારા અક્ષરોમાં ઉતારી લઈને વાંચેલો. વળી સુન્દરમે ડિટેક્ટિવ નવલકથાઓ, નારાયણજી વિસનજી ઠક્કર આદિની નવલકથાઓ પણ વાંચેલી. 'નવચેતન' પણ તેમની આત્મચેતનાને સંકોરતું વાચન આપતું હતું.

સુન્દરમને જેમ સાહિત્યમાં તેમ ચિત્રકળા, ફોટોગ્રાફી તથા સંગીતમાં પણ રસ પડતો હતો. સંગીતની તાલીમ પણ સુન્દરમે લીધેલી. તેમણે શંકર, વિષ્ણુ, હનુમાન જેવા દેવતાઓની છબીઓ ચીતરીને તેમની ભક્તિભાવપૂર્વક આરાધના શરૂ કરેલી. આવી ભક્તિભાવના માટે કુટુંબનું ધર્મભીનું વાતાવરણ, ગુલાબ ભગત આદિ સાથેના સંબંધ વગેરે કારણભૂત હતાં. એક વાર શરદપૂનમની રાતે એ દેવતાઓની છબીઓ આકસ્મિક રીતે દીવાની શગથી બળી જતાં સુન્દરમને ઊંડો આઘાત લાગ્યો અને તેથી સ્વામી દયાનંદની જેમ તેમની ધાર્મિક શ્રદ્ધામાં ગાબડું પડ્યું. સંભવતઃ આ પ્રકારના અનુભવોના કારણે જ સુન્દરમમાં કોયા ભગતનું અવતરણ થયું હશે.

સુન્દરમના સર્જક-ચિત્ત પર ભજનવાણીની – લોકગીતો વગેરેની પણ ગાઢી અસર થયેલી. તેઓ લગ્નગીતો, રાજિયા કે મરસિયાના લય-ઢાળોનો ઊંડો અમલ અનુભવતા હતા.

સુન્દરમ મિયાં-માતરની નિશાળમાં હતા ત્યારથી જ તેમને રાષ્ટ્રીયતાની હવાનો સ્પર્શ થવા લાગેલો. આમોદથી કેટલાક અસહકારી નેતાઓ વ્યાખ્યાન કરવા પોતાના ગામમાં આવેલા તેનું સ્મરણ તેઓ નોંધે છે. આમોદમાં ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના આચાર્ય ગિદવાની અને ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક વ્યાખ્યાનો માટે આવેલા અને ત્યારે સુન્દરમે પોતાને બહુ જ વહાલી એવી કાળી બેંગલોરી ટોપી વિદેશી માલની હોળીમાં પધરાવી દીધી હતી. ૧૯૨૦માં ઘટેલી આ ઘટનાને સુન્દરમ પોતાની 'રાષ્ટ્રીયતાની પ્રથમ દીક્ષા' તરીકે ઘટાવે છે. (તપોવન, પૃ. ૨૭) આમોદમાં જ રેંટિયો, ખાદી ને 'નવજીવન' આવેલાં. ત્યાં તેઓ ગાંધીજી તેમ જ મહાદેવભાઈનાં દર્શન કરવા પામેલા. એ રીતે ગાંધીજી સાથે તેઓ ૧૯૨૦થી સંકળાયા. (તપોવન, પૃ. ૨૫) આ આમોદમાં જ સુન્દરમને અંધ કવિ હંસને સાંભળવાનું પ્રાપ્ત થયેલું. વળી પંડિત ઓમકારનાથનું 'વંદે માતરમ્'નું અપૂર્વ ગાન પણ તેમને માણવા મળેલું. આ કિશોરવયે જ સુન્દરમ રાષ્ટ્રીયતાના રંગે રંગાતા જતા હતા. એ પછી તેમને એ રંગ ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ ચઢતો ગયો. ને પાકો થતો ગયો.

સુન્દરમ આમોદની શાળામાં અંગ્રેજી પાંચ ધોરણ સુધી ભણ્યા. તે પછી તેઓ ભરૂચમાં છોટુભાઈ પુરાણીની ન્યૂ ઇંગ્લિશ સ્કૂલમાં 'વિનીત'ના અભ્યાસ માટે દાખલ થયા. ત્યાં તેમને જાણીતા સાહિત્યવિવેચક વિશ્વનાથ મ. ભટ્ટનું માર્ગદર્શન પણ લાધ્યું.

આ હોનહાર તરુણે ('પ્રોમિસિંગ બોયે') ગૂજરાત વિદ્યાપીઠની 'વિનીત'ની પરીક્ષામાં અન્ય સૌ વિદ્યાર્થીઓ કરતાં વધુ ગુણ મેળવ્યા હતા; તેથી ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં 'વિનીત' પછીનું શિક્ષણ લેવાનો પ્રશ્ન ઊભો થયો. આર્થિક સંકડામણના કારણે સુન્દરમ મૂંઝાતા હતા ત્યારે તેમના ગણિતના શિક્ષક ગિરધરલાલ શેઠ વહારે ધાયા. તેમની આર્થિક મદદથી તેઓ વિદ્યાપીઠ જવાની

તક મેળવી શક્યા. તેઓ વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થી થયા તેમાં છોટુભાઈ પુરાણીનું પ્રેરણાબળ પણ ખરું જ.

સુન્દરમના જીવનઘડતરમાં જેમ આમોદ તથા ભરૂચની શાળાઓનો – તેમના શિક્ષકોનો તેમ પછીથી વિદ્યાપીઠનોયે ઘણો મહત્ત્વનો ફાળો હતો. સુન્દરમ જણાવે છે :

“આવા (વિદ્યાપીઠના) મકાનમાં કોઈ એક નવો પણ ગૂઢ કહેવો જોઈએ એવો વિદ્યાનો, જ્ઞાનનો, કળાનો એક અવનવીન ઝંખનાનો ધૂપ સળગ્યા કરતો.” (તપોવન, પૃ. ૩૨)

વિદ્યાપીઠના પુરાતત્ત્વ વિભાગનો તેમ જ તેના ગ્રંથાલયનો તેમણે ઘણો લાભ ઉઠાવ્યો. વળી ત્યાંના આચાર્ય ગિદવાની, આચાર્ય કૃપાલાની અને આચાર્ય કાકાસાહેબ ઉપરાંત રામચંદ્ર બ. આથવલે, રસિકલાલ છો. પરીખ, હરિનારાયણ આચાર્ય, બાબુરાવ ઠાકોર, વાલજીભાઈ દેસાઈ, રામનારાયણ ત્રિ. પાઠક તેમ જ નરહરિ પરીખ જેવા અધ્યાપકોનો સત્સંગ સર્જનાત્મક રીતિનો હોવાનું સુન્દરમે જણાવ્યું છે. (તપોવન, પૃ. ૩૨) વળી ઇન્દુભૂષણ મજમુદાર પાસેથી સુન્દરમે પહેલી વાર અવચેતન મન વિશે જાણકારી મેળવેલી. વિદ્યાપીઠમાં દેશવિદેશના મહેમાનો અવારનવાર આવતા, તેમનો લાભ પણ સુન્દરમને સાંપડ્યો. બલવંતરાય ક. ઠાકોર, કેશવ હર્ષદ ધ્રુવ તેમ જ આનંદશંકર ધ્રુવનો તથા જયશંકર 'સુંદરી' અને બાપુલાલ નાયકનો સંપર્ક પણ સુન્દરમને વિદ્યાપીઠના કારણે થઈ શકેલો.

સુન્દરમ ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં ૧૯૨૫-૨૬ થી ૧૯૨૯ સુધી રહેલા. આ દરમિયાન તેમને યુવકપ્રવૃત્તિનો અનુભવ મળ્યો. વળી સાયમન કમિશનના વિરોધની તેમજ બારડોલી સત્યાગ્રહ જેવી ઘટનાઓ પણ એમની નજર સામે ઘટી હતી. આ સંદર્ભે સુન્દરમ લખે છે :

“આવાં ચાર વર્ષોમાં હું કિશોર મટીને યુવાન થયો અને મારા વ્યક્તિત્વનો કંઈક અનુભવ કરવા લાગ્યો.” (તપોવન, પૃ. ૩૪)

વળી તેઓ ઉમેરે છે :

“આ રીતે વિદ્યાપીઠમાંથી સ્નાતક ('ભાષાવિશારદ') થઈને નીકળ્યો ત્યારે વિશાળ જીવન માટે તૈયાર થયેલા એકાદ સૈનિક જેવો હતો. એ સૈનિકતા તે પ્રથમ તો સ્વતંત્રતા માટેની હતી અને એના અનુસંધાનમાં જીવનનાં બધાં પાસાં આવી જતાં, ઈશ્વર તેમ જ આધ્યાત્મિકતા પણ.” (તપોવન, પૃ. ૩૫)

સુન્દરમ જગત-પ્રભુના ગૂઢ આશીર્વાદ સાથે, શાંત શ્રદ્ધા લઈને વિદ્યાપીઠમાંથી બહાર પડ્યા. એ પછી કાકાસાહેબની પ્રેરણાથી સુન્દરમે સોનગઢ ગુરુકુળમાં અને પછીથી મુંબઈની ફેલોશિપ શાળામાં થોડો સમય અધ્યાપન કર્યું. ૧૯૩૦માં તેઓ ઉમાશંકર જોશીના સંપર્કમાં આવ્યા અને સમય જતાં તેમનો મૈત્રીસંબંધ 'સારસ્વતસહોદર'ની ભૂમિકા સુધીનો ગાઢો થયો. દરમિયાન સત્યાગ્રહનું એલાન થતાં સુન્દરમે પોતાનું સર્વસ્વ હોડમાં મૂકીને સ્વાતંત્ર્યની લડતમાં ઝંપલાવ્યું અને બે વાર જેલવાસ વેઠવો. પહેલો જેલવાસ ૧૯૩૨માં વિસાપુરનો છ માસનો હતો. તેમાં દંડ પણ થયેલો અને એ પેટે તેમના ઘરેથી એક બળદ તથા વાસણોની હરાજ કરી સરકારે તેમના દંડના રૂ. ૧૦૦/- વસૂલ કરેલા. તે પછીનો બીજો છ માસનો જેલવાસ સાબરમતીનો હતો.

સત્યાગ્રહની પ્રવૃત્તિમાં શિથિલતા આવતાં ૧૯૩૪માં સુન્દરમ અમદાવાદ આવ્યા અને

૧૯૪૫ સુધી અહીં રહ્યા. આ દરમિયાન ૧૯૩૩માં પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ 'કોયા ભગતની કડવી વાણી અને ગરીબોનાં ગીતો' આપ્યો. ૧૯૩૪માં તેમણે જ્યોતિસંઘમાં શિક્ષકની કામગીરી પણ કરેલી. આ સમયગાળા દરમિયાન તેમના ૧૯૩૩માં પ્રકાશિત થયેલા 'કાવ્યમંગલા' નામના બીજા કાવ્યસંગ્રહને ૧૯૩૪નો શ્રી રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક એનાયત થયો. ૧૯૩૫માં વર્ષના અંતભાગમાં તેમણે દક્ષિણ ભારતનો પ્રવાસ કરી, એ વિશેનું પુસ્તક 'દક્ષિણાયન' ૧૯૪૨માં આપ્યું. ૧૯૩૭માં ત્રીજા એપ્રિલે તેમને ત્યાં પુત્રી સુધાનો જન્મ થયો. ૧૯૩૮માં તેમણે 'ત્રિશૂળ' ઉપનામથી તેમનો પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહ 'હીરાકણી અને બીજા વાતો' ('ગોપી'થી 'હીરાકણી') આપ્યો. એ પછી ૧૯૩૯માં 'ખોલકી અને નાગરિકા' તથા ૧૯૪૦માં 'પિયાસી' વાર્તાસંગ્રહો આપી ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાના ક્ષેત્રે એક ઉત્તમ સર્જક તરીકે પ્રતિષ્ઠિત થયા. તે પછી ૧૯૪૫માં 'ઉન્નયન' અને ૧૯૭૭માં 'તારિણી' વાર્તાસંગ્રહો આપ્યા. સુન્દરમે 'તારિણી'ની સાથે 'પાવકના પંથે' નામની લઘુનવલ પણ આપી. સુન્દરમ્ની બાલકવિતાનો પહેલો ગ્રંથ 'રંગ રંગ વાદળિયાં' ૧૯૩૯માં પ્રગટ થયેલો. તે પછી તો સમગ્ર બાલકવિતાના પાંચ (૪+૧ પ્રેસમાં) ગ્રંથો દ્વારા તેઓ એક ઉત્તમ બાલ-કવિતાસર્જક તરીકે પણ પ્રતિષ્ઠિત થયા. સુન્દરમ્ની કાવ્યયાત્રા તો મક્કમ રીતે આગળ ચાલતી જ રહી. ૧૯૩૯માં 'વસુધા', ૧૯૫૧માં 'યાત્રા', ૧૯૬૦માં 'વરદા' અને '૧૯૯૧'માં 'મુદિતા' કાવ્યસંગ્રહો તેમણે આપ્યા. એમાંના 'યાત્રા'ને તો ૧૯૪૮થી ૧૯૫૨ના ગાળાનો નર્મદ સુવર્ણચંદ્રક પણ એનાયત થયો હતો. તેમના અવસાન બાદ સુધાબહેને 'પલ્લવિતા' (૧૯૯૫), 'પ્રભુપદ' (૧૯૯૭), 'ચક્રદૂત' (૧૯૯૯), 'લોકલીલા' (૨૦૦૦), 'મંગળા-મંગલિકા' (૨૦૦૭) વગેરે મળીને ચોવીસેક ગ્રંથો આપ્યા છે. આમ સુન્દરમ્ના કાવ્યસંગ્રહોની સંખ્યા ત્રીસેકની થાય એવું જણાય છે.

સુન્દરમે જેમ કવિતાક્ષેત્રે તેમ ગદ્યક્ષેત્રે ટૂંકી વાર્તા ને પ્રવાસ ઉપરાંત નાટક, ચરિત્ર, રેખાચિત્રો, નિબંધો, પત્રો તથા વિવેચન જેવાં ક્ષેત્રોમાં ઘણું મૌલિક અને વિશિષ્ટ કહેવાય એવું પ્રદાન કર્યું છે. તેમણે ડબલ્યૂ. બી. યેટ્સની એક પદ્યનાટિકાના અનુવાદ ઉપરાંત 'વાસંતી પૂર્ણિમા'(૧૯૭૭)માં 'કાદવિયાં' 'આપ-તમે-તું-તમે આપ' જેવાં વાસ્તવદર્શી મૌલિક એકાંકીઓના સર્જનમાંયે રસ દાખવ્યો. સુન્દરમે ૧૯૫૦માં 'શ્રી અરવિંદ મહાયોગી' જેવું જીવનચરિત્ર તો 'સમર્ચના'(૧૯૭૮)માં કેટલાક સ્મરણીય ચરિત્રાત્મક લેખો આપ્યા છે. સુન્દરમ્ સત્ત્વશીલ સર્જક હોવા ઉપરાંત તત્ત્વાભિનિવેશી ચિંતક અને વિવેચક પણ છે. ૧૯૪૬માં પ્રગટ થયેલો એમનો 'અર્વાચીન કવિતા' ગ્રંથ ગુજરાતી કવિતાના ઇતિહાસનિષ્ઠ વિવેચનમાં મજલથંભ ('માઈલસ્ટોન') જેવો છે. તેને યોગ્ય રીતે જ 'મહીડા પારિતોષિક' આપવામાં આવેલું. 'અવલોકના'માં પણ તેમના વિવેચનકર્મનું ખમીર બ. ક. ઠાકોર, ધૂમકેતુ, મેઘાણી, રા. વિ. પાઠક, પન્નાલાલ પટેલ આદિ સાહિત્યકારોના કાર્યના નિરીક્ષણ-પરીક્ષણમાં વરતાય છે. આ 'અવલોકના' ૧૯૬૯માં કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા પુરસ્કૃત પણ થયેલી. સુન્દરમે વિવેચનક્ષેત્રે 'સાહિત્યચિન્તન' (૧૯૭૮) નામનો સાહિત્યિક વિચારણાના લેખોનો સંગ્રહ પણ આપ્યો. સુન્દરમ્ની સાહિત્યિક દષ્ટિ અને અભિગમને સમજવામાં તે ઉપયોગી થાય એવું વિત્ત ધરાવે છે. 'સા વિદ્યા'(૧૯૭૮)માં સુન્દરમે પરા ને અપરા વિદ્યાની અને તે સાથે જ્ઞાનસાધના - યોગસાધના વગેરેની માર્મિક વિચારણા કરી છે.

સુન્દરમે 'ભગવદજ્જુકીય' (૧૯૪૦), 'મૃચ્છકટિક' જેવી સંસ્કૃત નાટ્યકૃતિઓના તો

જર્મન નાટ્યકાર અન્સ્ટ ટોલરની નાટ્યકૃતિઓના અંગ્રેજી પરથી અનુવાદ આપ્યા. સુન્દરમે તે ઉપરાંત શ્રીઅરવિંદના મહાકાવ્ય 'સાવિત્રી'ના કેટલાક અંશો તેમ જ તેમનાં અને માતાજીનાં અનેક લખાણો 'દક્ષિણા' નિમિત્તે ગુજરાતીમાં ઉતાર્યાં. આ રીતે ગુજરાતને શ્રીઅરવિંદ અને માતાજીના સાહિત્યનો તત્ત્વરસ - સત્ત્વરસ પીરસવાનું ઉમદા કાર્ય તેમણે અદા કર્યું. સુન્દરમે 'દક્ષિણા' (પ્રારંભ : ૧૫-૮-૧૯૪૭) તથા 'બાલદક્ષિણા'ના સંપાદનમાં શ્રીઅરવિંદની શિબિરોનાં દેશ-વિદેશનાં સંચાલનોમાં તથા 'ઝંપુરિ' જેવી એક આધ્યાત્મિક નગરીના નિર્માણમાં પોતાની સર્જનાત્મક શક્તિને સમર્પણભાવે નિયોજી. તેમણે બુધસભા, મિજલસ, પ્રગતિશીલ સાહિત્યમંડળ, લેખકમિલન જેવી સંસ્થાઓના સ્થાપન-સંચાલનમાં તો સહાય કરી, પરંતુ પછી શ્રીઅરવિંદ અને માતાજીના આધ્યાત્મિક ઉત્કાન્તિ કે ઉત્થાનના કાર્યને જ પોતાનું જીવનકાર્ય માનીને આયુષ્યના અંત સુધી તેના ક્રિયાયોગમાં લાગી રહ્યા.

સુન્દરમે દક્ષિણ ભારતનો પ્રવાસ કરતાં પોંડિચેરીની મુલાકાત લીધેલી. ૧૯૪૩માં પણ તેઓ શ્રીઅરવિંદને મળેલા અને ૧૯૪૫માં તો તેઓ સપરિવાર શ્રીઅરવિંદ આશ્રમના નિવાસી થઈને રહ્યા.

સુન્દરમે ૧૯૬૭માં ઠક્કર વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાનમાળા, ૧૯૬૯માં શ્રીઅરવિંદ તત્ત્વજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળા તથા ૧૯૭૯માં દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટીના ઉપક્રમે શ્રીઅરવિંદ વિશે પાંચ વ્યાખ્યાનોની શ્રેણીમાં વક્તવ્યો આપેલાં. તેમણે ૧૯૫૯માં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં સાહિત્યવિભાગના તથા ૧૯૬૯માં તેના ૨૫મા અધિવેશનના પ્રમુખ તરીકેનાં પદ શોભાવેલાં. વલ્લભવિદ્યાનગરની સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીએ તેમને ડી.લિટ.ની માનદ પદવી એનાયત કરેલી. ૧૯૮૫માં તેમને 'પદ્મભૂષણ'ની તો ૧૯૯૦માં ગુજરાત સરકારના શ્રી નરસિંહ મહેતા પુરસ્કારની નવાજેશ થયેલી.

આવા 'નિત્યશ્લોક'ના સર્જક સુન્દરમ્નું કાવ્યપદ ને જીવનપદ સ્થિર - ધ્રુવ થતું શ્રીઅરવિંદ અને માતાજીના સાન્નિધ્યમાં લહાય છે. એ ધ્રુવપદેથી ૧૩ જાન્યુઆરી, ૧૯૯૧ના રોજ સુન્દરમ્ની સર્જકચેતના - અધ્યાત્મચેતના પરમાત્મચેતનામાં વિલીન થઈ.

સુન્દરમ્ના દેહોત્સર્ગ પછી તેમનાં સુપુત્રી સુધાબહેને તેમના અગ્રંથસ્થ સાહિત્યને ગ્રંથસ્થ કરવાનો મહાયજ્ઞ આરંભ્યો અને સદ્ભાગ્યે, તે સુન્દરમ્ની આ જન્મશતાબ્દીના અનુલક્ષ્યમાં પૂર્ણાહુતિ પણ પામશે એમ લાગે છે. સુન્દરમ્નો કાર્યભાર એવો ભારે હતો કે તેમણે સુધાબહેનને કહેલું : 'બેટા, મને સાત સુન્દરમ્ લાવી આપ.' સુધાબહેને એમની ઉક્તિના મર્મને પામી જઈ સુન્દરમ્ના મહાન શબ્દયોગના સુંદર પ્રકાશનનું અનુષ્ઠાન આદર્યું.

આ શબ્દયોગી સુન્દરમ્ની અક્ષરોપાસનાનાં કુલ-મૂળ ઓળખવાનું કામ પણ રસપ્રદ છે. સુન્દરમ્નો કવિતા સાથેનો ઘરોબો કેળવાયો વિદ્યાર્થીકાળથી તે આપણે જોયું. ગુરુઓ-શિક્ષકોનું સાન્નિધ્ય; ગુજરાતી, સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી કવિતાનો વ્યાસંગ; વિવિધ કળાઓનું આકર્ષણ - આ બધાંને કારણે એમની સર્જકતાનો ગર્ભ પોષાયો - સંવર્ધિત થયો. તેઓ કવિતા સાથે મિત્રતા કેળવવામાં એકાગ્ર - દત્તચિત થયા. શરૂઆતમાં તો તેઓ નોંધે છે તેમ, 'ઘેરું જ ગાય અહીંયાં જલધોધ વારિ' જેવી પંક્તિનું 'ઘેરું જગાય અહીંયાં જલધોધ વારિ' એવું દૂષિત પઠન કરી તેનું અર્થઘટન કરવામાં તેઓ અટવાતા હતા ! પણ પછીથી તેમણે તેમનો છંદ તથા ભાષાનો વ્યાયામ

વધાર્યો. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં આવીને પહેલા જ વર્ષે – ૧૯૨૫ના અરસામાં તેમણે તેમની ચાલુ નોટબુકમાં એક હસ્તલિખિત માસિક ‘જટાધર’ કાઢેલું; પણ તેની એક જ અંક થયો ! એ માસિકના પૂંઠા પર વડ ચીતરેલો અને તેની અંદર પૃથ્વીમાં લખાયેલી કવિતા મૂકેલી. એ વખતના તેમના અધ્યાપક અને ગૃહપતિ રામનારાયણ વિ. પાઠકને તે અંક બતાવતાં તેમણે ‘આમાં કયો છંદ ?’ એવો પ્રશ્ન કર્યો. સુન્દરમે ગૌરવભેર ઉત્તર આપ્યો : ‘પૃથ્વી.’ પાઠકસાહેબે ત્યારે માર્મિક રીતે ટકોર કરતાં કરતાં જણાવ્યું : ‘છંદ બરાબર શીખવા જોઈએ.’ અને ત્યારથી તેમણે છંદોવ્યાયામ બરોબરનો આરંભ્યો – ૧૯૨૭-૨૮ના અરસામાં અમદાવાદમાં નવરંગપુરામાં ભાડાના મકાનની મેડીમાં તેઓ રહેતા હતા ત્યારે. તે પછી તો સુન્દરમે છંદો ઉપર એવું પ્રભુત્વ મેળવ્યું કે ગુજરાતના તેઓ એક ઉત્તમ છાંદસ કવિ તરીકે બહાર આવ્યા.

‘જટાધર’થી, સુન્દરમ્ કહે છે તેમ, એમનામાંનો ગુપ્ત પત્રકાર પણ પ્રગટ થવા લાગ્યો. (સુન્દરમ્ એટલે સુન્દરમ્, ૨૦૦૬, પૃ. ૨૦) સુન્દરમ્ ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના મહાવિદ્યાલયમાં બીજા વર્ષમાં હતા ત્યારે સાઈક્લોસ્ટાઈલ કરાતા સાપ્તાહિક ‘પંચતંત્ર’ના તંત્રી થયેલા, પણ તેમની ગદ્યમાંની કડક લખાવટના કારણે તેમના પર ‘વોટ ઓવ સેન્સર’ આવ્યો ને તેમને ‘પંચતંત્ર’નું તંત્રીપદ છોડવું પડ્યું; પણ એમાં તેમનું લખવાનું ચાલુ રહ્યું. તે વેળા ‘પંચતંત્ર’માં તેમનાં વિનોદાત્મક લખાણોના લેખક તરીકે ‘સુન્દરમ્’ નામ આવતું હતું. આ નામ ગાંધીજીની આત્મકથામાં આવતા ગિરમીટિયા ‘બાલાસુન્દરમ્’માં નામના ઉત્તરપદ રૂપે હતું. સ્નેહરશ્મિએ એક વાર ‘સુન્દરમે કાવ્ય લખ્યું છે’ એવો ઉક્તિપ્રયોગ કરેલો અને ત્યારથી ‘સુન્દરમ્’ નામનો પ્રયોગ બરોબર ચલણી બન્યો. મૂળ નામ ત્રિભુવન ઉપરાંત ‘વિશ્વકર્મા’ ને ‘મરીચિ’ જેવાં ઉપનામો વિસારે પડ્યાં.

સુન્દરમે ‘સાબરમતી’ દ્વિમાસિકનું તંત્રીકાર્ય પણ કરેલું. એ પત્રમાંના તેમના ઉત્તમ લેખ માટે તેમને તારાગૌરી રૌચ્ય ચંદ્રક મહાત્મા ગાંધીજીના હસ્તે મળેલો અને ત્યારે ગાંધીજીએ તેમની ચંદ્રકને દીપાવવાની શુભેચ્છાઓ આપી હતી.

સુન્દરમ્ ચોખલિયા નહોતા. તેમની કલમ વિનોદ-વ્યંગમાં સરસ રીતે ચાલતી. તેઓ સુંદર પ્રતિકાઓ લખી શકતા. ‘રોટલીની માયા લાગી રે’ અથવા ‘ઝીણા ઝરમર વરસે મેહ ભીંજે મારી પોતલડી’ જેવાં એમનાં પ્રતિકાઓ રમૂજરસના નમૂનારૂપ જણાય. તેમણે કવિ શ્રી ન્હાનાલાલની મજાક કરતાં એક ‘રસનાટિકા’ પણ રચી દીધેલી અને ત્યારે કાકાસાહેબે તેમને ચેતવેલા : ‘ઢરેક કાવ્યનું પ્રતિકાવ્ય ન થાય. અમુક વસ્તુઓને પવિત્ર રાખવી જોઈએ.’

સુન્દરમ્નું પહેલું નોંધપાત્ર કાવ્ય હતું ‘વડલાની ડાળનો હીંચકો’. તે શાળાના હસ્તલિખિત અંકમાં રજૂ થયેલું. તે પછી તેમનું પ્રથમ મુદ્રિત કાવ્ય હતું પૃથ્વી છંદમાં રચાયેલું ‘એકાંશ દે’. ‘સાબરમતી’માં આવેલું. કવિ શ્રી સુન્દરમે ડૉ. રમણલાલ જોશીના એક પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવેલું કે કવિતાલેખનમાં કવિતાએ તથા કેટલાક કવિઓએ પોતાને પ્રેરણા આપેલી. વળી કાવ્યસર્જનના પ્રારંભિક તબક્કે સુન્દરમ્ના મનમાં કાન્ત, ન્હાનાલાલ ને બલવંતરાય ઠાકોર થવાની ખ્વાહિશ હતી. (સુન્દરમ્ એટલે સુન્દરમ્, પૃ. ૫૫)

વળી સુન્દરમ્ની કાવ્યસર્જનની પ્રવૃત્તિ સાથે ‘કુમાર’ની બુધસભા પણ સંકળાયેલી તે નોંધવું જોઈએ.

સુન્દરમ્નો શબ્દયોગ ને આત્મયોગ જીવનભર પરસ્પરને ઉપકારક થતાં લગ્નોલગ ચાલ્યા

છે. સુન્દરમે સ્પષ્ટ લખ્યું છે :

“...સાહિત્ય અને યોગ એ બે વચ્ચે વિરોધ નથી, બંને શત્રુ નથી, પણ મિત્રો છે, મિત્રો થઈ શકે છે.” (સુન્દરમ્ એટલે સુન્દરમ્, પૃ. ૩૮)

સુન્દરમ્ હાડે કવિ, પણ ઉત્તમ ગદ્યકાર પણ ખરા. ઉત્તમ સર્જક – ઉત્તમ કવિ ને વાર્તાકાર, વિવેચક ને અનુવાદક. સમર્થ ઊર્મિકવિ હોવા સાથે સમર્થ ચિંતનકવિ ને કવિચિંતક. કવિતાનું અધ્યાત્મ ને અધ્યાત્મની કવિતા તેમને આત્મસાત્. જેમ ન્હાનાલાલે તેમ સુન્દરમે પણ કવિતાનું નિત્ય સર્જન – સેવન આયુષ્યની અવધ સુધી જારી રાખ્યું. એમના આજ દિન સુધીમાં અંદાજે ત્રીસેક કાવ્યગ્રંથો થવા જાય છે. તેમનું કાવ્યસર્જન કોઈ પણ સ્થળે ને કોઈ પણ સમયે ચાલતું રહ્યાનું જોઈ શકાય એમ છે. સુન્દરમ્ જીવનલક્ષી કવિતાના – અધ્યાત્મલક્ષી કવિતાના સાધક અને પુરસ્કર્તા. એમની શબ્દચેતનાને – કાવ્યચેતનાને કોઈ પણ વિષય અવિષય હોય એવું લાગતું નથી. (સુન્દરમ્ એટલે સુન્દરમ્, પૃ. ૨૧) તેમની જીવન અને કવનની સાધનાને ‘ધ્રુવપદની સાધના’ તરીકે ઓળખી શકાય. તેમણે પોતે જ ‘ધ્રુવપદ ક્યહીં’ કાવ્યમાં કહ્યું છે :

“ઉકેલી વિશ્વોની ગહન લિપિ સામંજસવતી,
સુયોજ્યા સંસારે સ્થળ મનુજનું સત્ય નીરખી,
પ્રતિ પ્રાણીના જીવનજલ તણાં વ્હેણ પરખી,
મહાશ્રદ્ધા-શબ્દે કવીશ કવિતા ઓજસવતી.”

સુન્દરમ્ની કાવ્યયાત્રા આરંભાઈ ‘કારેલા જેવી કોયા ભગતની કડવી વાણી’થી પણ તે વિકસીને વિસ્તરે છે ‘વસુધા’થી દિવ્ય સુધા સુધી. એમાં ‘લોકલીલા’યે ખરી ને ‘અગમનિગમા’ પણ ખરું ! એમાં રંગભરી વાદળીઓ સાથે ‘ચક્રદૂત’ની ઉડાણો પણ ખરી ! એમાં ‘ઘમસાણ’ પણ ચાલે ને ‘મનની મર્મર’ પણ ચાલે ! સુન્દરમ્નો કાવ્યપુરુષાર્થ ને અધ્યાત્મપુરુષાર્થ તો ‘અદ્યુવાત્ મા ધ્રુવમ્ ગમય-વાળી અભીપ્સાથી પ્રેરિત ને પ્રોત્સાહિત. તેમની મનીષા શબ્દયાત્રાને – પદયાત્રાને – જીવનયાત્રાને ધ્રુવયાત્રા બનાવવાની. તેમણે કહ્યું : ‘હું માનવી માનવ થાઉં તો ઘણું’, પરંતુ તેમાં અપેક્ષા તો પૂર્ણ માનવતાની. પૂર્ણ માનવતા એટલે જ દિવ્યતા. માનવચેતનાનું દિવ્યચેતનામાં રૂપાંતર થાય, એ રીતે તેની સમુત્કાન્તિ થાય એ જ એમનું લક્ષ્ય. તેથી ‘ધ્રુવચિત્તે’ તેમની યોગસાધના ચાલી શબ્દ દ્વારા ને જીવન દ્વારા. તેમના મતે તો કાવ્ય ને જીવન બંનેયમાં યોગ હોઈ શકે. શ્રીઅરવિંદના ‘ફ્યૂચર પોએટ્રી’માંના નીચેના શબ્દોની મદદથી તેઓ પોતાની સર્જનપ્રક્રિયાનો યર્જિતચિત્ત ખ્યાલ આપવા મથે છે. શ્રીઅરવિંદના શબ્દો છે :

“સઘળું સર્જન, તેની અંતરતમ પ્રક્રિયાના રહસ્યમાં જોવા જઈએ તો, એક જાતની અગમ્ય ઘટના છે. એ સર્જનના માત્ર અત્યંત સ્થૂલ અથવા તો યંત્રવત્ અંશનું જ બહુ તો પૃથક્કરણ થઈ શકે. કવિતાની સર્જનાત્મક શક્તિ પણ એમાં અપવાદ નથી. કવિ એક એવો જાદુગર છે કે જે ભાગ્યે જ પોતાના જાદુનું રહસ્ય જાણતો હોય છે. સર્જનમાં તેનું મન આલોચનાત્મક રીતે કે રચનાત્મક રીતે જે ભાગ જ્ઞાનપૂર્વક ભજવે છે, તે પણ બુદ્ધિ કરતાં સહજપ્રજ્ઞાની ક્રિયા વિશેષ હોય છે. અધ્યાત્મશક્તિનો દિવ્ય આવેગ કવિમાં નિક્ષિપ્ત થતાં તે સર્જન કરે છે. તેનું ચિત્ત એ અધ્યાત્મશક્તિની વાહિની અથવા તો કરણ બની રહે છે,

અને સર્જનનો રસારવાદ લેવાનું કાર્ય કવિ પોતે કે બીજાઓ બૌદ્ધિક વિવેક દ્વારા નહિ પણ આધ્યાત્મિક સંવેદન દ્વારા કરે છે.” (સુન્દરમ્ એટલે સુન્દરમ્, પૃ. ૩૭)

કવિતાના અધ્યાત્મના આવા જાણતલ આ સાધક કવિ કહે છે :

“ભટક્યો પણ એ જ ઠીક થ્યું,
ભટકીને ભવરૂપ મેં લહ્યું,
અણજાણ્યું ઘણુંક જાણી લૈ
તવ પાસ ઉર શાન્તિથી કર્યું.” (‘સુધા બધી’)

સુન્દરમ્ જેમ શબ્દ પર તેમ પોતાના પર પણ સતત કામ કરતા રહ્યા. પોતાના વ્યક્તિત્વના વિવિધ પહેલ ઉપસાવવાનો તેમનો રસ ઉત્કટ છે. તેમની કવિતામાંથી તેમના આંતરવ્યક્તિત્વનાં કેવાં કેવાં રૂપ ઉદ્ભવ્યાંસિત થાય છે તે જોવા જેવું છે. કવિમાંનું એક રૂપ છે કોયા ભગતનું, તે કાછડી ખોસતાં ખોસતાં હજાર હાથવાળા ભગવાનનેય આ રીતે રોકડું સંભળાવી દે છે :

“કોયો ભગત એના આંખના ડોળા
ફાડી ફાડી તને પૂછે,
જુગના જુગ તને રાખી જોયો હવે
કામ તારું અહીં શું છે ?” (‘હરિને વિદાય’)

સુન્દરમ્નું બીજું રૂપ છે સંવેદનશીલ વ્યંગકારનું. ‘ત્રણ પાડોશી’માં તેઓ મર્મણી રીતે કહે છે :

“શેઠ જાગે ને રામજી જાગે, જાગે સૌ સંસાર,
ભોમના ભાર ઉતારવા આજે જનમ્યા’તા કિરતાર.” (‘ત્રણ પાડોશી’)

સુન્દરમ્ ત્રીજું રૂપ છે સર્જન માટે થઈને વિસર્જન કરવા અર્થે ઘણા ઉપાડવાનું ભુજાને કહેનાર કવિનું. તેઓ કહે છે :

“ઘણુંક ઘણું ભાંગવું, ઘણા ઉઠાવ, મારી ભુજા !
ઘણુંક ઘણું તોડવું, તું ફટકાર ઘા, ઓ ભુજા !” (‘ઘણા ઉઠાવ’)

અધ્યાત્મસાધક સુન્દરમ્ની ભક્ત તરીકેની ખુમારી વ્યક્ત કરતો આ મિજાજ પણ માણવા જેવો ખરો ! સુન્દરમ્ કહે છે :

“હવે પ્રભુ જો મુજ પ્રેમ વાંછે,
આવે ભલે તે લયલા બનીને.” (‘કસ્મૈ....’)

જિંદગીના સદાના મત્ત મજનૂન બનેલા કવિનું આ સ્નેહગભીર શાન્તમધુર રૂપ પણ ભુલાય એવું નથી. કવિ કહે છે :

“ભેરે પિયા મેં કછુ નહીં જાનું,
મેં તો ચુપચુપ ચાહ રહી.” (‘ભેરે પિયા !’)

આવાં સુન્દરમ્ના આંતરવ્યક્તિત્વની સમૃદ્ધિ અને વિવિધતા દાખવતાં અનેક રૂપો એમના કાવ્યમુકુરમાં – કાવ્યપુકુરમાં ખૂલેલાં ને ખીલેલાં દર્શાવી શકાય.

પ્રભુજીની પગલી ઢૂંઢવા માટે થઈને આ કવિ જગતનગરની ગલીએ ગલીએ ઘૂમવા કૃતસંકલ્પ છે. ઊર્ધ્વની ભાળ નહીં હોવાથી કવિને દશ ઇન્દ્રિયોની અટવીમાં અટવાવું પડે છે;

ત્યાંની તમસલીન દશામાં રહેવું તેમને માટે અસહ્ય થઈ પડે છે. તેઓ પ્રભુને પ્રાર્થતાં કહે છે :

“અપાર તવ સૌમ્ય, રુદ્ર, રમણીય વ્હેતી મીઠી
સજીવન સુધા થકી સફળ જીવવા અંશ દે.” (‘એકાંશ દે’)

સુન્દરમ્નાં પ્રાર્થનાકાવ્યોમાં આત્મગૌરવ, પુરુષાર્થનિષ્ઠા તેમજ ઊર્ધ્વારોહણની ઉત્કટ અભીપ્સા દષ્ટિગોચર થાય છે. તેઓ અમરતા વાંછે છે, પણ એને માટે અનિવાર્ય એવી પાત્રતાનો વિકાસ પોતાનામાં પહેલો થાય એમ પણ વાંછે છે. તેઓ કહે છે :

“મને દેવા ચાહે યદિ અમરતા – તો પ્રથમતઃ
મિટાવી દે સંધાં પ્રકૃતિતમસો, ઇન્દ્રિય તણાં
ભૂંડાં આ લૌલુપ્યો, અરધ ઘૃતિનાં દીન સમણાં –
રચી દે વેદી કો પરમ ઋતની અંતિમતઃ” (‘સુધા પીવી ?’)

તેઓ તો પોતાની મૂઠમચી કાચ કોઈ ગગનચારી પંખીના જઠરાગ્નિમાં હોમાઈ જાય એમ ઇચ્છે છે. મૃત્યુનો ભય નથી, ભય છે મડદાલ થઈને જીવવું પડે તેનો. તેઓ ‘મહાકુલોની જનની ઋતંભરા !’ એવી વસુધાના પુત્ર હોવાનું ગૌરવ અનુભવે છે. તેઓ પોતાને ‘મિટ્ટી તણું તેજપ્રસૂન’ લેખે છે. તેઓ પૃથ્વીમૈયા પાસે ‘ભુવન ભુવનની ભવ્ય સંવાદગીતિ’ની પ્રાર્થના કરે છે, જેથી કરી મૂઠ જીવ્યાની રીતિનું નિવારણ થઈ શકે. ‘કાવ્યપ્રણાશ’માં કવિ સુન્દરમ્ પ્રથમ નજરે રમણીય ને આકર્ષક લાગતી સૃષ્ટિમાં જે વિસંવાદિતા છે તેની વાત કરે છે :

“કઠોર ભટકાય જીવન તણી દીવાલો અને
ક્યહીંય મૃદુ ખ્યાલ જાય પીગળી જૂઠા ચિત્તના.”

સુન્દરમે જીવનની વિષમતાનાં, સામાજિક અન્યાયનાં, અનેક દારુણકરુણ ચિત્રો એમની કવિતાના કાર્યમાં ઝીલી બતાવ્યાં છે. તેમની દષ્ટિએ સમષ્ટિગત ને વ્યષ્ટિગત વિસંવાદિતાના મૂળમાં છે ષડ્ગુણો અને ‘અહમ્’નાં આંધળાં આક્રમણો. તે સર્વને તોડવાનું કામ મહત્ત્વનું છે. ‘ઝંઝાનિલને’ કાવ્યમાં કવિ કહે છે :

“તોડી નાખો ચણેલા, દુરગમ ગઢના કોટ જો ના ખૂલે તો.”

વિસર્જન જરૂરી, પણ તે સર્જન માટે. આ માટે જરૂર પડવે આત્મબલિદાન આપવાનું કે આત્મસમર્પણ કરવાનું પણ થાય.

સુન્દરમ્ને સંવાદિતાને માટે બુદ્ધ, ઈશુ અને ગાંધી જેવાનો માર્ગ ઇષ્ટ જણાય છે. ત્રણેયનું એકાકાર રૂપ તેઓ ‘ત્રિમૂર્તિ’માં રજૂ કરે છે. તેઓ સ્પષ્ટ રીતે માને છે કે જ્યાં સુધી સત્યની સુપ્રતિષ્ઠા નહીં થાય ત્યાં સુધી સંઘર્ષો રહેશે. લખે છે :

“બધા જય પરાજયો ? સકળ મંગલો જંગલ ?
નહીં, જહીં લગી હજી પરમ સત્ય ના જીતશે,
તહીં લગ અહીં અઘોર ઘમસાણ રહેશે મચી,
અને ધરતી હા, સદા રુધિર-પંક રહેશે પચી.”

(‘એક કિલ્લાને તોડી પડાતો જોઈને’)

સત્યની સમારાધના દ્વારા જ શાંતિનું અમૃત પામી શકાશે. ફૂટપાથ અને તળાઈ વચ્ચેના અંતરનું નિવારણ થાય, વિશ્વ સમગ્રની સમતુલા પ્રતીત થાય અને ઐક્યના પરમ રસનો અનુભવ

થાય એવી એમની અપેક્ષા છે. સત્યપૂત સ્નેહ દ્વારા જ વિસંવાદનો પરિહાર શક્ય છે.

“જગની સર્વ કડીઓમાં સ્નેહની સર્વથી વડી.”

– આવું તો તેમણે અનુભવ્યું જ, પણ પછી આવું પણ અનુભવ્યું –

“કડી એ લાધતી જ્યારે પ્રભુની આવતી ઘડી.”

આ પ્રભુની ઘડીનો સભર અનુભવ કરવા જ તેઓ પહોંચ્યા શ્રીઅરવિંદ આશ્રમમાં, શ્રીઅરવિંદ તેમ જ શ્રીમાતાજીનાં મધુમય કમલ સમા શરણમાં. અને એમ કરવામાં જ સુન્દરમ્ને પોતાની અને સાથે પોતાની કવિતાની ઉત્કાન્તિ લાગી છે. સુન્દરમે ‘સુન્દરમ્ અને ગુજરાત’ લેખમાં કહ્યું છે :

“ગુજરાતમાં રહેતા મારા કવિતાના સુહૃદોને, મારી સાહિત્ય... સેવાના તેમ જ મારી કલાશક્તિના પ્રશંસકોને મારું પહેલું તો એ કહેવાનું છે કે મારી જે શક્તિ, કે કવિતા મને લોકોના હૃદયમાં લઈ ગઈ છે, જેને લીધે ગુજરાતના જનવર્ગમાં મારી પાસેથી ઘણી શુભાશયી અપેક્ષાઓ જન્મી છે, એ જ કવિતા મને યોગ તરફ, શ્રીઅરવિંદ તરફ, પોંડિચેરી તરફ લઈ ગઈ છે. એ કવિતા દ્વારા હું જે શોધતો હતો અને ગાતો હતો તેનું અનુસંધાન યોગમાં અને શ્રીઅરવિંદમાં મને મળ્યું છે. મારી કવિતાનો કે કલાશક્તિનો જેઓ સ્વીકાર કરી શકે છે, તેઓ જો જરા ઊંડા ઊતરીને જોશે તો તેમને પણ આ અનુસંધાનમાં રહેલું સત્ય જણાયા વિના નહિ રહે.”

(‘સુન્દરમ્ એટલે સુન્દરમ્’, પૃ. ૪૨)

સુન્દરમ્ ‘રસાનાં રસ:’ એવા સ્નેહના અનુભવમાં પ્રણયસંબંધનો – દાંપત્યસંબંધનોયે જે ફાળો છે તે સ્વીકારે જ છે. તેઓ કહે છે :

“સૃષ્ટિ મહીં સકલ જીવન કેરી લીલા

યુગ્મો તણી મિલન-વેદી પરે રચાઈ.” (‘મંગલાષ્ટક’)

આ સ્નેહ દ્વારા અસુન્દરને સુન્દર કરી શકાય છે. આ સ્નેહજીવનની અનેક ભૂમિકાઓની વિવિધ અનુભૂતિઓ સુન્દરમે એમની કવિતામાં અવનવી રીતે રજૂ કરી છે. તેઓ નિખાલસતાથી – સ્વાભાવિકતા કહે છે :

“મને આકર્ષ્યો છે સતત ગરવા આ પયધરે

અષાઢે જે ઘેરી ગગનપટ, ને યૌવન વિશે

ખીલી જે નારીને હૃદય ધરતાં પીન ઘનતા.

નથી લાઘ્યો યાવત્ ગહનતર કો શાશ્વત રસ

ધરા-અંકે તાવત્ લઘુ મનુજ અર્થે ન અવર

રહ્યું કે જે અર્પી અમિત રસ સૌન્દર્યસવન

પ્રહુલ્લાવે એનો પડતર લૂખો જીવનપટ.”

(‘મને આકર્ષ્યો છે’)

શાશ્વત રસના આશક આ કવિ ‘કુટિલ મતિયા માણસ’ને જોઈને ‘ગરીબોનાં ગીતો’માં કહે છે કે ‘આ માણસ ક્યાંથી કીધો ?’ પણ પછીથી તેમને માનવનો સાચો સાક્ષાત્કાર થતાં તુરત લાગ્યું કે –

“આ માનવીના હૃદયે વવાઈ

પ્રભુ તણી અંતરવેલ મીઠી

હજી નથી મૂળ થકી ઘવાઈ.”

આ કવિને પાકો ભરોસો છે કે અંધકાર ભલે હોય પણ તેથી બીવા જેવું નથી; કેમ કે, ક્યાંક તો અંધકારના નિવારણ માટે સૂરજ પણ છે જ :

“છતાં જાણું મારી ધરતી પર ક્યાંકેય સવિતા

સદા જાગે, ને ભો નહિ તિમિરનો છે દિલ, પિતા !”

‘વસુધા’ના મુકાબલે ‘યાત્રા’માં વધુ મક્કમતાથી સ્થિર – ધ્રુવ થયો છે. યાત્રા પછીની પણ કેટલીક કાવ્યરચનાઓ જોતાં પણ આ અભિપ્રાય વધુ સમર્થિત થાય છે.

આ કવિની કવિતાએ આરંભના તબક્કે વિશેષભાવે વ્યાપકતામાં પ્રવર્તન કર્યું અને પછી ઉત્તરોત્તર એ વધુ ને વધુ ગહનતામાં ઊતરતી ગઈ. આ કારણે વાસ્તવિકતાનું પરિમાણ પણ બદલાતું રહ્યું. એક બાજુ કોયા ભગત અને રૂડકી તો બીજી બાજુ ‘આભનો ખેડેયો’ ને ‘ધૂમકેતુ’. ‘કોયા ભગતની કડવી વાણી અને ગરીબોનાં ગીતો’માંની સૃષ્ટિ દ્વિપરિમાણાત્મક લાગે જ્યારે ‘યાત્રા’ની સૃષ્ટિ ત્રિપરિમાણાત્મક ને પરાત્પરના સંદર્ભના કારણે ક્યારેક ચતુષ્પરિમાણાત્મક પણ લાગે ! વ્યાપકતા ને ગહરાઈ બંનેયને એકસાથે પોતાની ઊંડળમાં લેતું પરિમાણ તે ચોથું એમ અહીં અભિપ્રેત છે.

એક સાચા સર્જકની સચ્ચાઈ ને ઉલ્લાસ સુન્દરમ્ નાની-મોટી રચનાઓમાં અવારનવાર વરતાય છે. તેમનો સર્જનોલ્લાસ શબ્દરમતથી માંડીને કવિતામાં સંવેદ્ય પદાર્થ સાથેની તેમની અહંમુક્ત તન્મયતામાં, મુક્ત કલ્પનાવિહારમાં અને વાણીની આસ્વાદ્ય લયચ્છટાઓમાં પ્રગટ થતો રહેતો હોય છે.

સુન્દરમ્ની કવિપ્રતિભાના ચારુ ચમત્કારો તો અનેક કાવ્યોમાં અત્રતત્ર પ્રગટ થતા રહેતા હોય છે. અહીં તો માત્ર નમૂના દાખલ જ થોડાંનો નામનિર્દેશ કર્યો છે. ‘બુદ્ધનાં ચક્ષુ’, ‘બાનો ફોટોગ્રાફ’, ‘હંકારી જા’, ‘તે રમ્ય રાત્રે’, ‘શિશુવિષ્ણુલાંછન’, ‘છાતીએ છૂંદણાં’, ‘૧૩-૭ની લોકલ’, ‘બક્ષિસ’, ‘મળ્યાં’, ‘એક ગાંડી’, ‘હે ચકવા’, ‘આ ધ્રુવપટ’, ‘મેરે પિયા’, ‘પુષ્પ થૈ આવીશ’, ‘કિસ સે પ્યાર’, ‘પ્રભુ દેજો’, ‘મોહન કી’, ‘ઝાંઝર અલકમલકથી’, ‘ચલો અબ ચલે’, ‘એક અચંબો’, ‘મેરો ચાંદ’ અને ‘કણ રે આપો’ જેવી રચનાઓનું ઝીણવટથી નિરીક્ષણ કરનાર સુહૃદયને સુન્દરમ્ની વિષયવસ્તુ, સ્વરૂપ, છંદોલય અને ભાષા જેવાં કાવ્યનાં અનેક રૂપતત્ત્વોમાં જે ખાસિયત-ખૂબી રહેલાં છે તેનો આહ્વાદક પરચો મળી રહેશે. અહીં વિસ્તારભયે એમાંનાં ઉદાહરણો આપવાનું નિવાર્યું છે. સુન્દરમ્ની કવિતા એક સત્કવિનો રત્નકોશ છે. એમાં સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ, રમ્ય અને ભવ્ય, વાસ્તવિક અને કાલ્પનિક, ભાવાત્મક ને ચિંતનાત્મક, વિસ્મયપ્રેરક ને જુગુપ્સાપ્રેરક, વિનોદાત્મક – વ્યંગાત્મક અને કરુણાપ્રેરક ને કારુણ્યજનક, પ્રાકૃતિક ને સાંસ્કૃતિક – એમ અનેક દ્વંદ્વાત્મક ભૂમિકાઓ વચ્ચે સેતુરચના બાંધી આપતી એમની કવિતા અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતાના વિકાસનો એક મહત્ત્વનો સીમાસૂચક સ્તંભ છે. એમાં ગાંધીયુગ કે અનુગાંધીયુગની કાવ્યસંસિદ્ધિ જોઈ શકાય ને વીસમી સદીની કાવ્યસંસિદ્ધિ પણ જોઈ શકાય. ગુજરાતી બાલકવિતાના ઉત્તમ સર્જક, ઉત્તમ ગીતકવિ, ઉત્તમ સોનેટકવિ એ રીતે ઉત્તમ ઊર્મિકવિ. જોડકણાં-મુક્તક-ગીતોથી માંડીને દીર્ઘ કવિતા સુધીની એમની ગતિવિધિ.

પ્રાચીનતા - પૌરાણિકતા ને આધુનિકતા - નૂતનતા, પરંપરાની સમજ સાથે પ્રયોગોની સૂઝ, સ્વયંસ્ફુરિતતા તથા સાધનામય સંનિષ્ઠા - આવા આવા અનેક સ્તરોનું યુગપત્ ને સમન્વિત દર્શન તેમની કાવ્યલીલામાંથી પામી શકાય છે. આ કવિના કાવ્યવિશ્વમાં 'ગિરિવર તણાં રમ્ય શિખરો'નું દર્શન પામનારને અત્રત્ર કલબલભરી ખીણોનુંયે દર્શન ન થાય એવું નથી; પરંતુ શિખરદર્શન એવું રોમાંચક ને આહ્વાદક હોય છે કે ખીણદર્શનનો ખેદ કે અધ્વખેદ વિસારે પાડી દેવાનું ગમે છે.

ગુજરાતી કવિતાના સુન્દરગિરિ પર સુન્દરમ્નું આસન અડોલ છે અને રહેશે. આવા આપણા વરિષ્ઠ કવિને તેમની જન્મશતાબ્દી પ્રસંગે વંદના કરીને વિરમીએ.

તા. ૧૮-૨-૨૦૦૮

શ્રી અરવિન્દનું તત્ત્વજ્ઞાન અને સુન્દરમ્ની કવિતા | પરમ પાઠક

આરંભકાળથી જ મનુષ્ય વિચારતો રહ્યો છે : હું કોણ છું ? શા માટે આવ્યો છું ? ક્યાંથી આવ્યો છું ? આ જીવનનો કોઈ અર્થ છે ખરો ? આ જગત શું છે ? એનો કોઈ મતલબ ખરો ? એને કોણે બનાવ્યું ? એનો કોઈ સર્જનહાર ખરો ? જીવ, જગત અને જગદીશને લગતા આવા બધા પાયાના પ્રશ્નોની કોઈ પણ પ્રકારના પૂર્વગ્રહો વગરની મુક્ત સર્વાંગી સમીક્ષા એટલે તત્ત્વજ્ઞાન. આ તત્ત્વજ્ઞાનની ભારતમાં ઋગ્વેદથી માંડીને આજના પ્રજાપિતા બ્રહ્માકુમારી કે શ્રી શ્રી રવિશંકર સુધીની એક અસ્ખલિત પરંપરા રહી છે. ભારતીય સંસ્કૃતિને એમાંથી જીવનરસ (પ્રોટોપ્લાઝ્મ) મળ્યો છે. એટલે જ કાળના પ્રવાહમાં મિસર, યુનાન, રોમ જેવી અનેક સંસ્કૃતિઓ લુપ્ત થઈ ગઈ, પરંતુ ભારત ટકી રહ્યું છે. એટલું જ નહીં અનેક ઝંઝાવાતો વચ્ચે વિશ્વના રંગમંચ પર પોતાની ભૂમિકા બાહ્ય દષ્ટિથી ન સમજાય એ રીતે ભજવી રહ્યું છે.

ભારતના તત્ત્વજ્ઞાનની આ સુદીર્ઘ પરંપરામાં શ્રી અરવિન્દ દર્શન વિલક્ષણ છે. એનો આરંભ વેદાન્તના ઋષિના દર્શનથી જ થાય છે. એ અનુસાર આ જગત ભ્રાંતિ કે પાયાવિહોણી ક્ષણિક ઘટના નથી. પરંતુ એક પરમ વાસ્તવિકતા - બ્રહ્મ - નો જ આવિર્ભાવ છે. આવિર્ભાવની આ પ્રક્રિયા ક્રમિક હોય છે. એમાં આકાન્તિ (ઇન્વોલ્યુશન) અને ઉત્કાન્તિ (ઇવોલ્યુશન) બન્નેનો સમાવેશ થાય છે. બ્રહ્મતત્ત્વ અહીં જડતત્ત્વ - ભૌતિક દ્રવ્યમાં તિરોભૂત થઈ ગયું છે. વેદોમાં સત્, ચિત્, આનંદ, વિજ્ઞાન, મન, પ્રાણ અને શરીર એમ એની સાત અવસ્થાઓ (સપ્તપદાન્તિ) ગણાવવામાં આવી છે. એ પછી આરંભાય છે ઉત્કાન્તિની પ્રક્રિયા. જડતત્ત્વમાં તિરોભૂત થઈ ગયેલું બ્રહ્મતત્ત્વ પ્રાણ રૂપે પ્રગટે છે. સમય જતાં મન તત્ત્વ પ્રગટે છે. અત્યારે મનુષ્ય આ મનોમય ભૂમિકાનું સર્જન છે. પરંતુ ઉત્કાન્તિની યાત્રા આટલેથી જ અટકી શકે નહીં. 'સાવિત્રી' મહાકાવ્યમાં શ્રી અરવિન્દ કહે છે :

માઈન્ડ ઇઝ નોટ ઓલ ડિઝ ટાયરલેસ કલાઈમ્બ કેન રીચ,
ધેર ઇઝ એ ફાયર ઓન ધ એપેક્સ ઓફ ધ વર્લ્ડ્ઝ,
ધેર ઇઝ એ હાઉસ ઓફ ધ ઇટર્નલ્સ લાઈટ,

ધેર ઇઝ એન ઇનફિનિટ ટ્રુથ, એન એબ્સલ્યૂટ પાવર.

.... ..

ધેર ઇઝ એ કોન્સિયસનેસ માઈન્ડ કેન નોટ ટચ,
ઇટ્સ સ્પીચ કેન નોટ અટર નોર ઇટ્સ નોટ્સ રીવિલ.
ઇટ હેઝ નો હોમ ઓન અર્થ, નો સેન્ટર ઇન મેન,
યટ ઇઝ ધ સોર્સ ઓફ ઓલ થિંગ્સ થોટ એન્ડ ડન,
ધ ફાઉન્ટ ઓફ ધ ક્રિએશન એન્ડ ઇટ્સ વર્લ્ડ્સ. (પૃ. ૭૦૫)

શ્રી અરવિન્દ મનસાતીત આ ચેતનાને અતિમનસ કહે છે. આ ચેતનાને પૃથ્વી પર અવતારવા માટે એમણે યોગ કર્યો. આ યોગ પૂર્ણયોગ (ઇન્ડીગ્રલ યોગ) તરીકે ઓળખાય છે.

શ્રી અરવિન્દના આ પૂર્ણયોગનું હાર્દ સમજાવતાં એમનાં સહયોગિની શ્રી માતાજી કહે છે : શ્રી અરવિન્દના યોગની સાધના જ્યાં બીજી સાધનાઓનો અંત આવે છે ત્યાંથી શરૂ થાય છે. એક વખત પરમાત્મા (બ્રહ્મ) સાથેની એકતા સિદ્ધ થઈ જાય પછી વ્યક્તિએ એને અહીં, બાહ્ય જગતમાં ઉતારી લાવવાની રહે છે. જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ રૂપાંતર સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી પૃથ્વી પરની પરિસ્થિતિઓનું પરિવર્તન કરતા રહેવાનું છે. આ ધ્યેય મુજબ પૂર્ણયોગનો સાધક ધ્યાન અને ચિંતનનું જીવન જીવવા માટે જગતમાંથી નિવૃત્તિ લેતો નથી.' આ રીતે પૂર્ણ રૂપાંતરણ સિદ્ધ થતાં પૃથ્વી પર દિવ્ય જીવન શક્ય બને છે.

અતિમનસ શક્તિના અવતરણ દ્વારા માનવજીવનના દિવ્ય જીવનમાં રૂપાંતરનો આ પૂર્ણયોગ મૂળભૂત રીતે ત્રણ પ્રકારે આગળ વધે છે : ચૈતસિક રૂપાંતર, આધ્યાત્મિક રૂપાંતર અને અતિમાનસિક રૂપાંતર. આ માટે પરમ ચેતનાને સર્વાંગસંપૂર્ણ સમર્પણ અને તીવ્ર અભીપ્સા આ બે મુખ્ય સાધનો છે.

સુન્દરમ્ જ્યારે જગત અને માનવમાત્રના અસ્તિત્વમૂલક પ્રશ્નોનું મંથન કરી રહ્યા હતા ત્યારે એમને શ્રી અરવિન્દનું આ દર્શન સ્પર્શી જાય છે. તેઓ એમના પૂર્ણયોગના સાધક બને છે. એમની કાવ્યયાત્રા અધ્યાત્મના અવનવા આયામોમાં ઉદ્ઘાટિત થાય છે.

ભરૂચમાં સુન્દરમ્ ઈ.સ. ૧૯૨૪માં છોટુભાઈ પુરાણીની 'રાષ્ટ્રીય ન્યૂ ઇંગ્લીશ સ્કૂલ'માં જોડાય છે. ત્યારે એમને શ્રી અરવિન્દ દર્શનના પુરોધા એવા અંબાલાલ પુરાણીનો પ્રથમ પરિચય થાય છે. આ અંગે સુન્દરમ્ નોંધે છે : '...ત્યારે ભરૂચથી માંડીને પોંડિચેરી સુધીની એક લાંબી લાઇન દોરાઈ ગયેલી દેખાયેલી અને એ લાઇનને છોડે કોઈ અગમ્ય સૃષ્ટિ ઝૂલતી દેખાયેલી, એવી તો અગમ્ય કે જેનો થોડોક પણ વિચાર કરવાને મગજની ત્યારે શક્તિ ન હતી.' પછી તો સુન્દરમ્ અમદાવાદમાં ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં જોડાય છે. સત્યાગ્રહની પ્રવૃત્તિ એમને જીવનના ઉત્તમ પુરુષાર્થરૂપ અને કર્તવ્યરૂપ લાગે છે. એમને લાગે છે કે સત્યાગ્રહની પ્રવૃત્તિથી જેટલા દૂર હોઈએ એટલું જીવન માટે ન પુરાય એવું નુકસાન છે. તેઓ એમાં પૂરેપૂરા ઝંપલાવી દે છે. એ જ સમયે પોંડિચેરીથી પુરાણી એમને શ્રી અરવિન્દના 'ભક્તિયોગ'નો પોતે કરેલો અનુવાદ મોકલી આપે છે, પરંતુ સુન્દરમ્ એને ગણકારતા નથી. આ સમય દરમિયાન જ 'કુમાર'માં રવિશંકર રાવળના એક લેખ દ્વારા સુન્દરમ્ને શ્રી માતાજીનો પ્રથમ પરિચય થાય છે. પણ આ અંગે સુન્દરમ્ નોંધે છે : 'એમાંથી કંઈક એવી છાપ ઊઠેલી કે આ કોઈ શક્તિ સાથેની, કોઈ

દુર્ધર્ષ દુર્ગમ્ય શક્તિ સાથેની માણસની ચાલી રહેલી માથાકૂટ છે.’

૧૯૩૪માં પુરાણીજી સાથેની મુલાકાતના દશ વર્ષ બાદ સુન્દરમ્ દક્ષિણ ભારતનો પ્રવાસ કરે છે. પોંડિચેરી પણ જાય છે. અંબાલાલ પુરાણીને મળે છે. ત્યાં બે દિવસ રહે છે પણ ખરા. પરંતુ ત્યાંના ધ્યાન, પ્રાણાયામના કાર્યક્રમોથી અળગા રહે છે. ‘જીવનના સૌ રસો કરતાં કોઈ મહારસ’ અહીં રેલાઈ રહ્યો છે એવું એમને સમજાય છે, પરંતુ હજુ એમની ‘પળ’ પાકી નથી. હા, એમને એટલું જરૂર થાય છે કે, જે ઘડીએ જીવનના સૌ રસો સુકાઈ જશે અને ત્યાં કશું કર્તવ્ય નહિ દેખાય તે જ ઘડીએ અહીં દોડ્યો આવીશ.’ એ યોગ આવે છે અગિયાર વર્ષ બાદ. જોકે એ પહેલાં ૧૯૪૦માં ‘ચાલો, જરા જોઈ આવીએ’ની માનસિકતામાં એમનું પોંડિચેરી જવાનું થાય છે. ૨૧મી ફેબ્રુઆરીએ શ્રી માતાજીના જન્મદિને આશ્રમમાં એમને શ્રી અરવિન્દ, શ્રી માતાજીના પળેક દર્શન થાય છે. એ વખતે એમને જે અનુભૂતિ થાય છે તે આ રીતે કાવ્યરૂપ પામી છે :

મને અંગે અંગે અણુ અણુ મહી કો પરસતું
ગયું, એવા શૈત્યે ઝરમર રસો કો વરસતું
રહું એવા જેવા મનુજ જગમાં ક્યાંય ન વસ્યા... (યાત્રા)

સુન્દરમ્ કહે છે કે આ રીતે હું ‘યોગના ચક્ર’માં મુકાઈ ગયો. પાછા અમદાવાદ આવે છે. પુરાણી સાથે પત્રવ્યવહાર વિશેષ રૂપે ચાલે છે. ૧૯૪૫માં સુન્દરમ્ને ગુરુગૃહે વસવાની અનુમતિ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમના ચારેક કાવ્યસંગ્રહો, ચારેક વાર્તાસંગ્રહો પ્રકાશિત થઈ ચૂક્યા હોય છે. પ્રથમ વિવેચન-ગ્રંથ ‘અર્વાચીન કવિતા’ પ્રકાશિત થવામાં જ હોય છે ત્યારે ગાંધીયુગના આ ‘મેજર પોએટ’ પોંડિચેરી શ્રી અરવિન્દ આશ્રમમાં નિવાસ કરે છે. એમની જીવનયાત્રાનું આ એક સ્થિત્યંતર બની રહે છે. ગુજરાતના સંસ્કારજીવનની આ એક ઘટના બની રહે છે. બે દાયકા પૂર્વે એમના ગુરુભાઈ અંબાલાલ પુરાણી ગુજરાતની સશસ્ત્ર કાન્તિરૂપ પુરાણીમંડલની પ્રવૃત્તિ છોડીને શ્રી અરવિન્દ આશ્રમમાં પોંડિચેરી યોગમાર્ગે આરૂઢ થયા હતા.

‘કોયા ભગતની કડવી વાણી અને ગરીબોનાં ગીતો’ (૧૯૩૩)માં તીવ્ર સામાજિક નિરબત પ્રગટાવતી સમાજવાદી વિચારધારાનો સંસ્પર્શ વર્તાય છે. એ પછી એમની કવિતાનું પ્રભવસ્થાન સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર બનતું ગયું છે. ‘ધ્રુવપદ’ પામવાની કવિની શોધ ‘કાવ્યમંગલા’માં આ રીતે વ્યક્ત થઈ છે :

અરે, મારી ભોળી શિશુક કવિતાને હજી નથી
મળ્યું એનું સાચું ધ્રુવપદ, ભમે આજ અટૂલી
સુગ્રંથ્યાં વિશ્વોમાં બસુર સ્વરથી, કાવ્યઘડૂલી
મહા સત્યાબ્ધિમાં સ્થિર તરણ અર્થે રહી મથી. (કાવ્યમંગલા)

આ શોધ જ એમને શ્રી અરવિન્દ પ્રત્યે લઈ જાય છે. તેઓ નોંધે છે : ‘એ જ કવિતા મને યોગ તરફ, શ્રી અરવિન્દ તરફ, પોંડિચેરી તરફ લઈ ગઈ છે. એ કવિતા દ્વારા હું જે શોધતો હતો અને તેનું અનુસંધાન યોગમાં અને શ્રી અરવિન્દમાં મને મળ્યું છે.’

હવે કવિતાનો તાર ‘પરમ’ સાથે સંધાય છે. તેઓ કહે છે :

તને મેં ઝંખી છે

યુગોથઈ ધીખેલા પ્રખર સહરાની તરસથી. (કાવ્યમંગલા)

આ અભીપ્સા જુદા જુદા ભાવસંદર્ભો રચે છે. જુઓ –

ઉચ્છ્વાસે નિઃશ્વાસે મારી એક જ રટના હો,

તું મુજમાં તુજ ધામ રચી જા એ શુભ ઘટના હો.

અભીપ્સાનો અગ્નિ એમના સમગ્ર અસ્તિત્વને પ્રજાળે છે. તેઓ તારસ્વરે શિખરિણી છંદમાં ગાય છે :

શ્વસો મારાં સર્વે શ્વસન મહીં હા શ્વાસ થઈને,

સ્ફુરો મારાં સર્વે મનન મહીં હા ચિત્ત થઈને,

વસો મારાં સર્વે કરણ મહીં હા કર્મ થઈને,

લસો મારાં સર્વે સ્ફુરણ મહીં કો મર્મ થઈને. (પ્રભુપદ, ભગવતી)

અનેક કાવ્યોમાં જાગતા પહેલા જેવી, સતત, એકધારી પ્રભુ માટેની અભીપ્સા જોવા મળે છે. આ રીતે તેઓ પોતાની સ્થૂળ પ્રકૃતિને પણ ભગવદ્ અભિમુખ બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. સર્વાંગસંપૂર્ણ સમર્પણ શ્રી અરવિન્દના યોગમાં અનિવાર્ય છે. આ સમર્પણ એમની કાવ્યયાત્રાનો વિશેષ છે. ‘હંકારી જા’ કાવ્યમાં આ સમર્પણનો પ્રકર્ષ આપણે અનુભવી શકીએ છીએ :

ઘાટે બંધાણી મારી હોડી વછોડી જા,

સાગરની સેરે ઉતારી તું જા,

મનના માલિક તારી મોજના હલેસે

ફાવે ત્યાં એને હંકારી તું જા. (વસુધા)

આ સમર્પણમાં જડ અક્રિયતાની કે તમસની ઝાંચ પણ નથી. આ એક પસંદગી રહિત સચેતનતા (ચોઈસલેસ અવેરનેસ) છે. સમર્પણ એક પ્રાર્થનાનું રૂપ લઈ આ રીતે પ્રગટે છે. જુઓ :

અમને રાખ સદા તવ ચરણે...

આ સંદર્ભે ‘બહો સમર્પણ ગંગા’ ગીતનું પણ તરત સ્મરણ થાય છે.

આ સમર્પણની આડે આવતી નિમ્ન મનોમય પ્રકૃતિની ક્રિયાઓ, પ્રાણમય પ્રકૃતિની કામનાઓ, માગણીઓ, વાસનાઓ તેમજ સ્થૂળ શારીરિક પ્રકૃતિની મૂર્ખતા, શંકા, અશ્રદ્ધા, તમોગ્રસ્તતા ઇત્યાદિનો પરિત્યાગ કરવો અત્યંત આવશ્યક છે. આ માટે સુન્દરમ્ માનવીહૃદય-ચિત્ત પરના અનંત થરોને તોડી પાડવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરે છે. જુઓ :

ઘણુંક ઘણું ભાગવું, ઘણા ઉઠાવ, મારી ભુજા !

ઘણુંક ઘણું તોડવું, તું ફટકાર ઘા, ઓ ભુજા !

અનંત થર માનવી હૃદય-ચિત્ત-કાર્યે ચઢ્યા

જડત્વ યુગ જીર્ણના, તું ધધડાવી દે ઘાવ ત્યાં. (વસુધા)

આ સમગ્ર માનવચેતનાના જડત્વને વિદારવા માટેના પ્રહારો છે. કવિ સમગ્ર માનવચેતનામાં રહેલા ‘તમસ વગડા’ને ભસ્મ કરવા અગ્નિને આવાહન કરે છે.

કવિનું સમર્પણ, આત્મનિવેદન જેમ જેમ વધતું જાય છે એમ એમને પ્રતીત થાય છે

કે

હું તો આ લહિયો બેઠો, લખાવે પ્રભુ તે લખું,
વાંચો સૌ વાંચનારાઓ, સુણો શ્રોતાજનો સહુ,
શાંતિને સિદ્ધ સાધીને, જ્યોતિને દીપ્ત ત્યાં કરી,
પ્રભુના પૂર્ણ સાન્નિધ્યે, પ્રવર્તું મુદિતાત્મ હું. (ધ્રુવપદે)

‘કાવ્યમંગલા’માં તારસ્વરે પ્રખર સહરાની તરસથી એમણે જેની ઝંખના કરેલી ‘એ’ એમને હવે પ્રાપ્ત થાય છે. એ છે મા ભગવતી. સુન્દરમ્ હવે પરિતૃપ્તિમાં ગાય છે :

હતી ઝંખી જેને પ્રખર સહરાની તરસથી
અહીં તે છે હાવાં સકલ નભનાં નીર લઈને
ઝૂકેલી, આકાશી શત સશી તણાં શૈત્ય લઈને
દ્રવંતી, સૂર્યોનાં સતત તપતાં તેજ લઈને. (ઉત્કંઠા)

આ માતૃશક્તિને પામવા તેઓ આ જ કાવ્યમાં આપણને સૌને પણ ઇજન આપે છે :

અહીં આવો ઓ સૌ, નિજ નિજ તણાં ભીતર લઈ,
તમારે અર્થે હાં અમૃતમયી તે છે અવતરી. (ઉત્કંઠા)

શ્રી અરવિન્દ ચેતનાનો પ્રભાવ ઝીલવાથી સુન્દરમ્ની ‘શિશુક કવિતા’ને ‘સાચું ધ્રુવપદ’ પ્રાપ્ત થાય છે. તેઓ કહે છે :

અહો, પંખી, આ છે ધ્રુવ, મનુજનું આ ધ્રુવપદ,
જગત્-સંઘર્ષોની ચરમ અહીં સંવાદ ઘટના,
અધૂરા’દર્શોની અહીં જ બનવી પૂર્ણ ફલના,
બધા અલ્પોનું હાં પરિણમન ભૂમાયુત મુદા. (યાત્રા)

ગુજરાતી સાહિત્યને પણ સુન્દરમ્ થકી શાશ્વતીનો સંસ્પર્શ ધરાવતું ‘કાવ્ય’ પ્રાપ્ત થાય છે. આ અર્થમાં સુન્દરમ્ ગુજરાતી સાહિત્યની એક ‘શુભ ઘટના’ છે.

□

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને ‘પરબ’ના લવાજમ અંગે :

- ❖ ‘પરબ’ દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ❖ ‘પરબ’ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ❖ ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- ❖ વિદ્યાર્થીઓ માટે ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ❖ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં ‘પરબ’ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ❖ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ❖ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ❖ ‘પરબ’ લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ❖ ‘પરબ’માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ❖ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ❖ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો જ અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ❖ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, ‘પરબ’ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ‘ટાઈમ્સ’ પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

વાર્તાસર્જનની લીલાઓની રૂપરેખા | હિમાંશી શેલત

[વાર્તાગોષ્ઠિ : લેખક : બાબુ દાવલપુરા પ્રકાશક : અરુણોદય પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૧૮૬, કિં. રૂ. ૧૪૦]

પ્રસ્તુત પુસ્તકના આમુખમાં પ્રવીણ દરજ્જાએ બાબુભાઈ દાવલપુરાના વાર્તાવિષયક નિરીક્ષણોને ‘ગૃહીત ગ્રહમુક્ત નિજાનંદી આસ્વાદો’ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. વાર્તાયાહકો (એમાં સર્જકોનો સમાવેશ ખરો) એક હકીકતથી સારી પેઠે પરિચિત છે કે વિવેચકો જ્યારે વાર્તાની સમીક્ષા કરે છે ત્યારે નિજા વિભાવનાઓ અને વલણોને વળોટી જવાનું કામ કપરું સાબિત થાય છે. અપેક્ષિત તટસ્થતા જાળવી શકે એવા વિવેચકો સામે વળી બીજું જોખમ આવીને ઊભું રહે છે, અને તે શુષ્ક ચર્ચા તથા ભારેખમ કંટાળાજનક અભિવ્યક્તિ. જે વાર્તાનો પરિચય વાંચતાં જ થાકી જવાય તે વાર્તા સુધી પહોંચવાનો ઉત્સાહ તો પ્રગટે ક્યાંથી ? અભ્યાસક્રમમાં ભણવાની કે ભણાવવાની આવે ત્યારે જ એ કૃતિ સુધી જવાનો શ્રમ લેવાય. નિજાનંદે એવી મહેનત કોઈ ભાગ્યે જ નોતરે.

આવી પરિસ્થિતિમાં ‘વાર્તાગોષ્ઠિ’ ભાવક અને સર્જકને, વાર્તારચનાને અને વાચકને, ભેગાં કરવાનો ઉપક્રમ આદરે છે, અને એમાં બહુધા સફળ થાય છે. અહીં સમાવિષ્ટ વાર્તાઆસ્વાદોમાં લાઘવ છે, વાર્તાસર્જનની વિવિધ ખૂબીઓને પામીને એને દર્શાવવાનો પ્રયાસ છે. વળી આ આસ્વાદોનું એક પોતીકું રચનાસૌષ્ઠવ છે. માત્ર એક જ વાક્યમાં સમગ્ર રચનાના વિશેષને પ્રગટ કર્યા પછી કથાસામગ્રી, એનું હાર્દ અને એનો કલાપક્ષ એ અઢી પાનામાં સમાવી લેવાનો પડકાર વિવેચકે ઝીલી બતાવ્યો છે. આડાતેડા સંદર્ભોના પ્રસ્તારને ટાળીને અહીં વાર્તાના મર્મને પામવાનું લક્ષ્ય છે. જેમકે, વાર્તાકાર મડિયાની કૃતિના આસ્વાદનો આરંભ છે :

“ચુનીલાલ મડિયાકૃત ‘વાની મારી કોયલ’ એક કરતાં વધુ દૃષ્ટિએ ધ્યાન ખેંચે તેવી વાતાવરણ પ્રધાન મર્મગામી વાર્તા છે. “ ‘કાન’ના પરિચયની શરૂઆત આ પ્રમાણે છે : “મધુ રાય રચિત ‘કાન’ આપણા વાર્તાસાહિત્યમાં વિશિષ્ટ સ્થાનને પાત્ર લેખાય એવી અરૂઢ કોટિની મર્મસભર વાર્તા છે.”

અહીં સામેલ થયેલી બધી જ રચનાઓની ઓળખ માટે મર્મભેદક, મર્મસભર, મર્મસ્પર્શી, મર્મગામી, માર્મિક જેવી સંજ્ઞાઓ પ્રયોજાઈ છે. વિવિધતા લેખે કેટલીકને ચેતોહર, કરુણગર્ભ, પ્રતીકાત્મક, તત્ત્વગર્ભ, અનવદ્ય, કળાત્મક, વ્યંજનાગર્ભ, સંતર્પક વા પ્રભાવક જેવી ઓળખ મળેલી છે. જે વાર્તાનો આસ્વાદ ભાવક વાંચી રહ્યો છે તે કૃતિમાં કશુંક ખાસ છે, એટલું આસ્વાદને પહેલે તબક્કે જ પામી શકાય છે જેથી આસ્વાદના બીજા તબક્કામાં

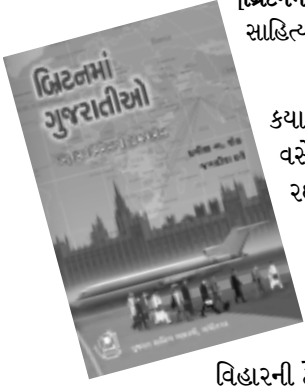
એનો પ્રવેશ સરળ બને છે. કૃતિનો રસાનુભવ વહેંચવાનો ભાવ અહીં કેન્દ્રસ્થાને હોવાથી આસ્વાદની ભાષા પણ વિદ્વતાના બોજા હેઠળ હાંફી નથી જતી. વાર્તાની વિશિષ્ટતા સાથે સર્જકની આગવી પ્રતિભાનો મહિમા પણ અહીં ભુલાયો નથી. ‘ટૂંકી વાર્તાના કળાસભાન સર્જક અને વિવેચક રઘુવીર ચૌધરી’, ‘કળાસભાન પ્રયોગશીલ સુમન શાહ’, ‘ટૂંકી વાર્તાના સર્જન-વિવેચન ક્ષેત્રે આગવી કેડી કંડારનાર કિશોર જાદવ’, ‘કળાત્મક લઘુનવલો – નવલકથાના સિદ્ધિમંત સર્જક પન્નાલાલ’ જેવાં ઉદાહરણો આસ્વાદકની લાક્ષણિક ઉષ્માસભર અભિવ્યક્તિ સ્પષ્ટ કરે છે.

જેનો આસ્વાદ કરાવવો કપરો હોય એવી વાર્તા સંદર્ભે આસ્વાદક શું કરે છે એ જાણવાની ઇચ્છાથી ‘સરકસના કૂવામાં કાગડાઓ’ ભણી વાચક ફંટાય તો સમજાશે કે અહીં મોટે ભાગે તો કથામાં આવતાં વાક્યો, કલ્પનશ્રેણીઓ, શબ્દસમૂહો વગેરે સીધાં જ લઈને મૂકી દીધાં છે. પરમ સત્તા મૃત્યુના સંકેતો આ વાર્તામાં ક્યાં – કેવી રીતે મળે છે એ દર્શાવવા આસ્વાદક પ્રયત્નશીલ હોવા છતાં એ આ પ્રયત્ન અંગે સાશંક હોય એમ સમાપન કરતાં કહે છે કે “એકાધિક અર્થઘટનોને અવકાશ આપે એવી ફેન્ટસીની રીતે વિભાવિત થયેલી આ અરૂઢ કોટિની કલ્પનસમૃદ્ધ લાઘવયુક્ત વાર્તા મર્મજ્ઞ કેળવાયેલા ભાવકની ચેતનાને સ્પર્શી જાય તેવી ચેતોહર છે. (પૃ. ૮૬) (“પણ”) કલ્પનોનાં અનુસ્યૂત સંકેતોને ઉકેલવામાં નવી વાર્તા વિભાવનાથી અપરિચિત વાચકો કદાચ મૂંઝવણ અનુભવે.” એટલે જે નથી ઉકેલી શકાતું એમાં ભાવક સ્વયં (એ મર્મજ્ઞ અને કેળવાયેલો નથી માટે) જવાબદાર છે, એવું સૂચન (જે મર્મજ્ઞ અને કેળવાયેલો નથી તે પણ) ગ્રહણ કરી શકે છે.

નવાઈ ત્યારે લાગે છે જ્યારે બિંદુ ભટ્ટની વાર્તા ‘મંગળસૂત્ર’ માટે આસ્વાદકને એવું કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે કે ‘દક્ષિણ કે પૂર્વભારતની બોલીઓનો આ વાર્તાની જેમ પ્રચુર માત્રામાં આશ્રય લેવાય તો ગુજરાતી ભાવકગણ તેમના ભાવ-અર્થને અવગત કરી શકે કે કેમ એ યક્ષપ્રશ્ન અનુત્તર જ રહે છે.’ હિન્દી ભાષાની તમામ છટાઓથી આજનો ભાવક ખાસ્સો પરિચિત છે, અને ‘મંગળસૂત્ર’ના ભાવ-અર્થને સમજવામાં ભાવકને ભાગ્યે જ કશી તકલીફ પડી હશે એમ ભારપૂર્વક કહેવામાં કશું દુઃસાહસ નથી.

ટૂંકી વાર્તાનો અભ્યાસ કરનારાંઓ માટે પ્રસ્તુત ગોષ્ઠિ ઉપયોગી નીવડશે એની ખાતરી જરૂર રખાય. કેટલીક વાર્તાઓનાં રસબિન્દુઓ ન પામી શકાયાં હોય તેવી સ્થિતિમાં વિશાળ વાચકવર્ગ માટે આ પ્રયત્ન લાભકારક થશે એ પણ સાચું. વાર્તાનો આસ્વાદ વાંચીને ન વાંચેલી કે અડધેથી છોડી દીધેલી કોઈક કૃતિઓ વાંચવા માટેની પ્રેરણા મળે એવું બનવાની શક્યતાયે ખરી જ. એક જોખમ છે, જે અધ્યાપકો પારખી શકે. કૃતિગત કથાઘટકોની વિગતો સમીક્ષામાં સામેલ છે, રચનાની ખૂબીઓ સામેલ છે, અભ્યાસની રીતે જે મહત્ત્વનું ગણાય તે બધુંય અહીં લાઘવમાં – in a nutshell – સામેલ છે. થોડાંક તેજસ્વીને બાદ કરતાં ગુજરાતી સાહિત્યના વિદ્યાર્થીઓ, અભ્યાસુઓ મૂળ રચના સુધી પહોંચવાને બદલે માત્ર આ અઢી પાનાં વાંચીને તો કામ નહીં ચલાવે ને ? શક્યતા નકારી શકાય એમ નથી.

હરતીફરતી નૌકાઓ : બ્રિટનમાં ગુજરાતીપણાની | હરીશ પંડિત

બ્રિટનમાં ગુજરાતીઓ : પ્રવીણ ન. શેઠ અને જગદીશ દવે, પ્રકાશક : ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, પૃષ્ઠ ૨૧૬, કિં. રૂ. ૧૬૫/-

મૂળસોતાં ઊખડેલા તંદુરસ્ત છોડવા અન્ય ભૂમિમાં રોપાય તો કયા પરિબળ અને કેવા પર્યાવરણથી પાંગરે એ વાત બ્રિટનમાં જઈ વસેલા ગુજરાતીઓના સંદર્ભે વિસ્મય અને વિચારનો યુગપ્રશ્ન બની રહ્યો છે.

આવો નવવસાહતી સમુદાય ત્યાં જઈનેય મૂળ સમુદાયનું જીવંત દર્પણ બની રહે તો કઈ રીતેભાતે : એનું આ પુસ્તક ફળદ્રુપ ફેમવર્ક (ડૉ. પ્રવીણ શેઠ, ડૉ. જગદીશ દવે) રૂપે ઊપસી આવ્યું છે. કુટુંબનું માળખું, જ્ઞાતિપ્રથા, ધાર્મિક આચારવિચાર, આહાર-વિહારની ટેવો, કારકિર્દી માટે સભાનતા, જૂની પેઢી અને નવી પેઢી – ઇત્યાદિ વિશેના, સવિશેષ જીવનપદાર્થ પરત્વેના દષ્ટિકોણથી, આવી તપાસ વર્તમાન યુગની અપેક્ષા બને. ગુજરાતીઓ સાહસિક, પરિવર્તનશીલ, સહિષ્ણુ અને સમજદાર એ બધું ખરું પણ આવાં પુસ્તકોને વૈશ્વિકીકરણના સંકેતરૂપે પણ જોઈ શકાય : હજી ત્યાંના સાહિત્યમાં વતનઝૂરાપો, ખેંચતાણ, ઓળખ અને અસ્મિતા, દિશાભેદનાં નોકઝોક જેવાં સંકુલ સંવેદનો ક્યાં કંડારાયાં છે ? એટલે –

અહીં કુલ્લે ૨૧ પ્રકરણો વત્તા બે પરિશિષ્ટો છે. ૨૨૫ પડે (અને ક્યાંક ચોંકાવે એવાં) પ્રકરણો આટલાં છે – ગુજરાતી ડાયસ્પોરાની નિર્માણપ્રક્રિયા, ‘પીપલ’ (પીપળાનું પાન) – નારીનું શક્તીકરણ, વૃદ્ધો અને નવી પેઢી, સમાજજીવન અને ભાષાવિકાસ, બ્રિટનમાં સંગીત, નૃત્ય, નાટ્યાદિ અને વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વો (સેલિબ્રિટીઝ) બસ ! સમીક્ષા, પરિપ્રેક્ષ્ય અને પ્રક્ષેપનાં દષ્ટિબિન્દુઓ સાથે સંમત થઈએ, ન થઈએ એવું બને...

બ્રિટિશ સરકારે બ્રિટિશ પાસપોર્ટ ધરાવનાર ભારતીયો માટે શરૂઆતની રહેવા-જમવાની વ્યવસ્થા કરી આપી. એ પછી પ્રદેશલક્ષી સંગઠનો રચાયાં, ઉત્સવો યોજવા સાથે સમાજમિલનોની ભૂમિકા ત્યાં સ્વામીઓ અને સંતોએ ઊભી કરી, પાટીદારોનો પ્રભાવ સારો એવો રહ્યો, તહેવારોની ઉજવણી અને કથાકારોનાં પ્રવચનોએ ગુજરાતીપણાને સાંસ્કૃતિક ઓપ આપ્યો (જેનાથી એકલતાનો ભાવ ઓગળવા લાગ્યો) અને આમ પરિવર્તનની જીવંત પ્રક્રિયા બ્રિટનમાં શરૂ થઈ. આનો પ્રતિભાવ જોઈએ : “સાંજના સમયે ઘેરેઘેરથી ઊઠતી રસોઈની સોડમ, વઘારનો છમકાર અને મસાલાની સુવાસ સર્વરસોથી વાતાવરણને (અને મોઢાને) ભરી દેતાં.” – અન્નબ્રહ્મનો મહિમા તો ઉમાશંકરે પણ ક્યાં નથી સ્વીકાર્યો ? ક્યાંક, વેમ્બલી કે સાહઉથહોલમાં આવા ટહુકાય સંભળાય, ‘વીણાબહેન, અમદાવાદમાં પોલ્યુશનનું એવું જ છે કે સી. એન. જી. આવી ગયું ?’ ન ટહુકે તો એ ગુર્જર કોયલ નહિ ! લઘુ ગુજરાત(વેમ્બલી)માં આવી વાતચીત તો અત્ર તત્ર સર્વત્ર... અલબત્ત, બ્રિટિશ ભારતીયોના સક્રિય પરિબળ તરીકે પટેલો ઉપરનું પ્રકરણ જીવંત બની આવ્યું છે.

પવિત્ર વૃક્ષ તરીકે જાણીતા પીપળાને ‘પીપલ સેન્ટર’ રૂપે નારીના સશક્તીકરણ માટે

અહીં ઠીક યાદ કરાયો છે. જે હિન્દી મહિલાઓને પરાયાપણું લાગતું હતું તેમને માર્ગદર્શન આપનાર, ઘરેલું હિંસાનો ભોગ બનતી સ્ત્રીઓને રક્ષણ આપનાર અને કૌટુંબિક કલહમાંથી ઉગારનાર અપૂર્વ સંસ્થા (ચીફ એક્ઝિક્યુટિવ રીટાબહેન)ની વાત અહીં વિગતે થઈ છે. ગુજરાતીઓને કારણે યુ. કે.ના અર્થતંત્રને ખૂબ ‘ફાયદો’ (લાભ નહિ પણ) થયો છે એનો ઉલ્લેખ કરીને લેખકે ચિંતાજનક ટકોર ટિપ્પણી કરી છે, “– અમારાં બાળકોને ગોરા લોકોના સંસ્કારોનું ગ્રહણ લાગ્યું” – અહીં ‘સંસ્કાર’ પ્રયોગ જરા વિસ્મયજનક નથી ? અધૂરામાં પૂરું, અનાયાસપણે નીતરતા આવા નિસાસા આપણને (અમદ વત્તા અવાદ = અમદાવાદના રહીશોને) તો ઊલટો અજંપો જન્માવે : ‘કોઈ (સંતાનોમાંનાં) પોતાનાં કોલેજમિત્રોને લાવે, સીધાં ઉપર જતાં રહે અને ત્યાંથી ચાપાણી કરશો ? – રૂપે હુકમ આપે. અર્થાત્ સરકારી રહેકાણ મળે, વેલફેર બેનિફિટ મળે ત્યાં સુધી ઠીક, નહિતર આવાં “સૂકાં બરડ પાન” (વૃદ્ધવર્ગ) વતનભેગાં થઈ જવાનું જ પસંદ કરે ! (માથેરાનમાં આવું એક ઘરડાંઘર ઊભું થયાની વિગત અહીં છે જ અને હવે તો બધે જ) ટૂંકમાં બધું સુષ્ટુ સુષ્ટુ નિરૂપણ પામ્યું નથી, થોડે શિકવે, થોડી શિકાયતે, થોડી બાત, મુલાકાત, ઇત્યાદિ !

બ્રિટનમાં ગુજરાતી ભાષાના શિક્ષણ વિશે અને ગુજરાતી સર્જકોની સર્જનસિદ્ધિ પરત્વે સત્ત્વશીલતા તરફના પ્રયત્નો જરૂર થયા છે : આ પુસ્તકમાં નામોલ્લેખ સાથે વિગતવાર (પૃ. ૧૪૩-૧૮૪) એની યથાતથ તસવીર મળે છે પણ લેખકોની ફરિયાદ ઊભી જ છે : “બે પેઢીઓ વચ્ચેના સંઘર્ષોને નિરૂપે, આર્થિક-સામાજિક-ભાષાકીય (કલાકીય તો ક્યાં ?) મુદ્દાઓને ખ્યાલમાં રાખે, વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય અને સ્ત્રીસમાનતા અને આંતરજાતીય લગ્નો વિશે કાંઈ લખાયું નથી. (પૃ. ૧૮૦) એટલે પેલું મેણું તો હજી ઊભું જ છે (પૃ. ૧૮૨) કે ગુજરાતીઓ ચોપડાપ્રિય છે, ચોપડીપ્રિય નથી ! અલબત્ત ગુજરાતી સાહિત્યની વિકાસરેખામાં એક નોંધપાત્ર પ્રકરણ તરીકે આ ચર્ચા સ્થાન પામશે જ. શા માટે સર્વશ્રી વિપુલ કલ્યાણી (‘અસ્મિતા’) અને ભાનુશંકર વ્યાસ, બળવંત નાયક, ડાહ્યાભાઈ પટેલ, યોગેશ પટેલ, ઇત્યાદિનું પ્રદાન મૂલ્યવાન રહ્યું છે. હા, વાચકો સાથેનો સેતુ ‘ગુફ્તેગો’ અને ‘એતાનશ્રી’ દ્વારા મધપૂડા રૂપે જળવાઈ રહ્યો છે.

ડાયસ્પોરા (નવવસાહતીઓ)ના આકાશમાં ક્યાંક શુક્રતારકો વિલસે છે : લોર્ડ ભીખુભાઈ પારેખ, જેમણે ઈરાક સામેના યુદ્ધનો વિરોધ કરવા ઠંડીમાં ઠૂંઠવાઈને પણ પ્રોફેસરો સાથે રેલી કાઢી વિરોધ નોંધાવ્યો. સર જી. કે. નૂન, લોર્ડ નવનીત ધોળકિયા, ડૉ. રાએલ ડવાપર, ચંદુભાઈ મદાણી, રમેશ પટેલ, સી. બી. પટેલ વગેરે ઉપર્યુક્ત નવવસાહતના કર્મશીલ અગ્રણીઓ છે અને એ રીતે લેખકોએ સમુચિત ઋણસ્વીકાર અહીં કર્યો છે. માત્ર અપેક્ષા એ રહી કે નવી પેઢી અને જૂની પેઢી વચ્ચેનો પેઢીભેદ (જનરેશન ગેપ) નિવારવાનાં સૂચનો અને તત્કાલીન પરિવેશને સ્પર્શતાં કાર્યકારણની સંતર્પક ચર્ચા જાણે મન મૂકીને થઈ નથી, થઈ શકી હોત એટલા માટે કે અસંખ્ય મુલાકાતો (કવિતા / આરતી / તિતિક્ષા / ઇત્યાદિની) અહીં અછડતા ઉદ્ગારો સાથે મળે છે પરંતુ બૃહદ્ પશ્ચિમી સમાજમાં મોટા થવું એ સમસ્યા જ બની રહી છે. કદાચ લેખકોએ પણ આ સમસ્યા વિશે સમાજશાસ્ત્રીઓ અને સામાજિક કાર્યકરો પ્રતિ અપેક્ષા વ્યક્ત કરી છે – હવે આ બિલાડીના ગળે ઘંટ કોણ બાંધશે ?

હિન્દુત્વનાં વર્ણન અને વિશ્લેષણ માટે લેખકોએ (પૃ. ૮૭-૧૦૭) જેટલાં પૃષ્ઠો

ફાળવ્યાં છે તે ઉચિત થયું છે. ‘કુછ બાત હૈ કિ હસ્તી મીટતી નહિ હમારી’ (કવિશ્રી ઇકબાલ)નું રહસ્ય અહીં બૌદ્ધિક દષ્ટિકોણથી સવિગત કરાયું છે. આની શરૂઆત દેવદેવીઓનાં ચિત્રો અણઘડ અને અપમાનજનક રીતે (એટલે સુધી કે અંતઃવસ્ત્રો અને જૂનાં ઉપર છાપીને) છપાય તે સામેના સંગઠિત વિરોધથી થઈ. આ માટે બ્રિટનમાં ગુજરાતી આખબારો (શ્રી સી. બી. પટેલના ઉલ્લેખ સહ)ની યોગ્ય નોંધ લેવાઈ છે. હિન્દુ સંસ્કૃતિનાં સંચારકેન્દ્રો બન્યાં મંદિરો : ફેંકી દેવાયેલ કચરો રિસાઈક્લિંગની પ્રક્રિયાથી અન્ય સ્વરૂપમાં ફેરવાયો અને તેમાં સેવા લેવાઈ બાળકોની ! એ રીતે મંદિરોનો મહિમા અહીં વધ્યો. આ સાથે સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓની જે રીતે (ક્યાંક ટીકા પણ) નોંધ લેવાઈ છે – જેમાં સરસ કુટુંબ બની રહે તેવી આબોહવા – અને (૧) પ્રતિષ્ઠિત દ્વિઅર્થી સંવાદોવાળાં એવું સ્પષ્ટ વર્ગીકરણ થયું છે તે જરૂરી પણ હતું. ‘એક કોચલું જ બંધાઈ ગયું છે જાણે –’ એવો ઉદ્ગાર તો કોને અને ક્યાં લાગુ નથી પડતો ? નિઃસંશય આ પરત્વે તદ્દવિદો (ભોળાભાઈ, પ્રીતિજી, પન્ના નાયક) સાચાં ઠરશે. શ્રી પ્રવીણ શેઠ અને જગદીશ દવેને આ પુસ્તક બદલ આદરભરી સલામ સાથે વિક્રમ શેઠના શબ્દોમાં સમાપન કરીએ : I Know The Whole World / Means The exile of our breed... ઇન – બિટવિનનેસથી હોમલીનેસનું રહસ્ય કદાચ અહીં છુપાયું હોય ! ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી (ગાંધીનગર) આ રીતે ભારતની બહાર વિદેશોમાં પણ ડોકિયું કરે-કરાવે છે એની દિવાળી ટાંકણે વધારાણી ! બ્રિટન, હેપી ન્યૂ ઇયર....

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : અનિલા દલાલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અંતર્ગત રવીન્દ્રભવનના ઉપક્રમે તા. ૬-૨-૨૦૦૮ બુધવારે રવીન્દ્રનાથ રચિત ‘પૂરબી’ કાવ્યસંગ્રહનાં બે કાવ્યો ‘આશંકા’ અને ‘શેષ વસંત’ પર કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. આરંભમાં શ્રી શૈલેષ પારેખે ભૂમિકામાં રવીન્દ્રનાથ, વિક્ટોરિયા ઓકામ્પો અને એલ્મહર્સ્ટના સંબંધો વિશે ચર્ચા કરી. પછી શ્રી સુજા શાહે બે કાવ્યોનું પઠન કર્યું, અને તેમાં રહેલા મર્મ, અંતર્નિહિત અર્થ વગેરેનું વિશ્લેષણ કરતું વક્તવ્ય આપ્યું હતું.

પરિષદ અંતર્ગત ‘કવિલોક ટ્રસ્ટ’ના ઉપક્રમે તા. ૧૩-૨-૨૦૦૮ બુધવારની સાંજે કવિલોક ટ્રસ્ટની સુવર્ણજયન્તી નિમિત્તે મૂર્ધન્ય કવિ રાજેન્દ્ર શાહનાં કાવ્યોનું પઠન કરવામાં આવ્યું. કવિના સ્વમુખે તેમનાં કાવ્યોનું પઠન થતાં સૌએ આનંદ અનુભવ્યો.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને શ્રી સયાજી વૈભવ સાર્વજનિક પુસ્તકાલય તેમજ શ્રી નરેન્દ્ર હીરાલાલ પારેખ જ્ઞાનધામ, નવસારીના સંયુક્ત ઉપક્રમે ‘વિશ્વ ગુર્જરી સાહિત્ય પર્વ’ અને ‘પુસ્તક અધ્યયન – અનુશીલન પ્રોજેક્ટ’ સાહિત્ય સમાપન સમારોહ તા. ૨૨-૨-૨૦૦૮ ને શુક્રવારે નવસારી મુકામે યોજાઈ ચયો. પરિષદપ્રમુખ શ્રી નારાયણ દેસાઈના ગિરા ગુર્જરીને વિશ્વગુર્જરી બનાવવાના સ્વપ્નના અભિયાનનો અહીંથી પ્રારંભ થયો; તો ‘પુસ્તક-અધ્યયન અનુશીલન’ પ્રોજેક્ટ અંતર્ગત નવસારીની ૩૫ શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓએ વિચારપ્રેરક પુસ્તકો અંગે ૨૦૦૦ જેટલાં શેરી વાર્તાલાપો આપ્યા હતા. તેના સમાપન સમારોહનું પણ આયોજન થયું. પુસ્તક જાગૃતિ, પુસ્તક-પ્રસાર અંગે ગ્રંથયાત્રા અને વિવિધ કાર્યક્રમો શ્રી નારાયણ દેસાઈની ઉપસ્થિતિમાં યોજવામાં આવ્યા હતા. પરિષદ તરફથી ઉપસ્થિત રહેલા સાહિત્યકારો સુશ્રી અનિલા દલાલ, શ્રી રવીન્દ્ર પારેખ, શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ, શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ, શ્રી જનક નાયક, શ્રી બકુલેશ, શ્રી પ્રફુલ્લ દેસાઈ વગેરેએ જુદી જુદી શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓનું અભિવાદન કરી, તેમને સાહિત્ય તેમજ ગાંધીવિચાર વિશે ઉદ્બોધન કર્યું. પછીની વિદ્યાર્થીઓ સાથેની ગોષ્ઠી ખૂબ રસપ્રદ રહી. વિજેતા ગ્રૂપોના વિદ્યાર્થીઓના અભિવાદન તેમજ પુરસ્કાર વિતરણનો કાર્યક્રમ ગ્રંથયાત્રા વગેરેમાં શ્રી નારાયણભાઈની ઉપસ્થિતિ પ્રેરક અને પ્રોત્સાહક બની રહી. ગુજરાતમાં જુદે જુદે સ્થળે સાહિત્ય-યાત્રા કરવાની યોજનાનો આમ નવસારીથી આરંભ થયો.

યુનિવર્સિટી વ્યાખ્યાન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા તા. ૪ ફેબ્રુઆરી, ‘૦૮ની સાંજે ૬.૦૦ કલાકે યોજાયેલા યુનિવર્સિટી વ્યાખ્યાનમાં શ્રી ફાંધર ફાન્સિસ પરમારે ‘સામાજિક સંદર્ભે ભાષાપ્રયોજન’ વિષય પર વિશદ વક્તવ્ય આપ્યું હતું. તેમણે જણાવ્યું હતું કે ભાષા એ માત્ર શબ્દો નથી. ઘણીબધી આનુષંગિક બાબતો તેની સાથે સંકળાયેલી છે.

બાહ્યવિશ્વને આપણે પંચેન્દ્રિયો દ્વારા પામીએ છીએ. તેમાં ચક્ષુ, કર્ણ અને સ્પર્શ – ત્રણ ઈન્દ્રિયો ભાષકને સમજવામાં, ભાષાને પામવામાં કઈ રીતે ઉપકારક બની રહે છે તે તેમણે સદષ્ટાંત સમજાવ્યું હતું. વક્તવ્ય પછી રસપ્રદ પ્રશ્નોત્તરી થઈ હતી.

– પારુલ કંદર્પ દેસાઈ

મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યના સંશોધકો-સંપાદકો

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈ સ્વાધ્યાયમંદિર અને ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૨૩ અને ૨૪ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮ના દિવસોમાં ‘મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યના સંશોધકો-સંપાદકો’ વિષય પર પરિસંવાદ યોજાયો હતો. આ પરિસંવાદનો પૂર્વાર્ધ ૨૦૦૭ના તા. ૪ અને ૫ ઓક્ટોબરે યોજાયો હતો. આ ઉત્તરાર્ધમાં ડોલરરાય માંકડ, ઉમાશંકર જોશી, હરિવલ્લભ ભાયાણી, કે. કા. શાસ્ત્રી, ભોગીલાલ સાંડેસરા, શિવલાલ જેસલપુરા, રમણલાલ ચી. શાહ, વાડીલાલ ચોકસી, કાંતિલાલ બ. વ્યાસ, જયંત કોઠારી અને ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદીના સંશોધક-સંપાદકો વિશેનાં વક્તવ્યો થયાં હતાં. પરિસંવાદ મુખ્ય ચાર બેઠકોમાં યોજાયો હતો.

તા. ૨૩ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮ના રોજ ૯-૩૦ વાગ્યે ઉદ્ઘાટન બેઠકનો પ્રારંભ થયો હતો. અનિલા દલાલે પરિસંવાદમાં સૌનું સ્વાગત કરતાં મધ્યકાલીન અભ્યાસ પ્રત્યે જે ઉપેક્ષા થાય છે તેની ચિંતા અને આવા પરિસંવાદો યોજાય છે તેનો આનંદ પ્રગટ કર્યો હતો. રમેશ ૨. દવેએ ભૂમિકારૂપ વક્તવ્યમાં મધ્યકાલીન સમયની કૃતિઓની વાત કરતાં તે કૃતિઓમાં આજનો સમય, ભૂતકાળનો સમય અને લાહિયા દ્વારા ક્યારે લખાઈ છે તેનો સમય વગેરે સંશોધન-સંપાદનની બાબતો ચર્ચા આપી હતી. ચિમનલાલ ત્રિવેદીએ બીજરૂપ વક્તવ્યમાં કહ્યું હતું કે સંશોધનનો અર્થ શુદ્ધિ કરવું, સત્યને શોધવાનું હોય છે. તેમણે મધ્યકાલીન સાહિત્યની કૃતિઓ સંદર્ભે કેવું કામ થયું છે તેનો સુંદર વિસ્તૃત આલેખ દોરી આપ્યો હતો. સંપાદનમાં અને પાઠવાચનામાં રહેલાં ભયસ્થાનો, લાહિયાઓ દ્વારા થયેલા ફેરફારોની પણ ચર્ચા કરી. કઈ કઈ સંસ્થાઓ અને વ્યક્તિઓએ આ સંદર્ભે કાર્યો કર્યાં, શાસ્ત્રીય રીતે પાઠસંપાદન થયાં તેની વિગતે વાત કરી. પ્રકાશ ન. શાહે પ્રાસંગિક વક્તવ્યમાં સંશોધન સંપાદકોનું કેવું અઘરું કામ હોય છે તે શેક્સપિયરનાં નાટકોનાં ઉદ્ઘાટરણો ટાંકીને ચર્ચા આપ્યું હતું. તેમજ સંપાદનના મહત્ત્વને પ્રમાણ્યું હતું. પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ સૌનું આભારદર્શન કર્યું હતું.

પરિસંવાદની પ્રથમ બેઠક ૧૧-૦૦ વાગ્યે શરૂ થઈ હતી. નરોત્તમ પલાણે એમના વક્તવ્યમાં ડોલરરાય માંકડે સંસ્કૃત કાવ્યશૈલી અને ગુજરાતી કથાશૈલીની તેમજ આખ્યાયિકા અને આખ્યાન, ગરબા, ગરબીની પણ ચર્ચા કરી છે, તે ચર્ચા બતાવી હતી. તેમણે ડોલરરાય માંકડનાં સંશોધનને સમજાવવા નીચેનું દષ્ટાંત આપ્યું હતું. ‘પક્ષીની આંખ નહિ, પણ આખા પક્ષીની તેમજ આખા વૃક્ષને બાથ ભરે છે એટલે જ પંખીની આંખ વીંધવાનું રહી જાય છે.’ ચંદ્રકાન્ત શેઠે ઉમાશંકર જોશી વિશેના વક્તવ્યમાં ‘અખો એક અધ્યયન’, ‘પુરાણોમાં ગુજરાત’ એ બે પુસ્તકો વિશે વિસ્તૃત છણાવટ કરી હતી, જેમાં તેમણે ઉમાશંકર જોશીની બંને કૃતિઓનાં સમગ્ર - દેશકાળલક્ષી કરેલાં કામને બિરદાવ્યું હતું. અભય દોશીએ હરિવલ્લભ ભાયાણી વિશેનાં વક્તવ્યમાં ‘પઉમચરિય’થી માંડીને ‘લોકકથાનાં કુળ અને મૂળ’, ‘સિંહાસનબત્રીસી’,

‘મદનમોહના’, ‘હરિ વેણ વાય છે રે હો વનમાં’, ‘પાંડવલા’ વગેરેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી હતી. રઘુવીર ચૌધરીએ અતિથિવિશેષ તરીકેના એમના વક્તવ્યમાં ઉમાશંકર જોશી, સુરેશ જોષી, હરિવલ્લભ ભાયાણીના સંશોધન-સંપાદનની વાત કરી હતી. અને ઉમેર્યું હતું કે હજુ પણ ગામડાનાં લોકો મહાભારત, રામાયણ, શિવપુરાણ જેવા ગ્રંથોનાં સ્મરણોને સહારે જ જીવે છે. ભારતી ૨. દવેએ આ બેઠકનું સંયોજન કર્યું હતું.

બીજી બેઠક : બપોરે ૨-૩૦ વાગ્યે શરૂ થઈ હતી. રામભાઈ સાવલિયાએ કે. કા. શાસ્ત્રી વિશેના વક્તવ્યમાં ‘નરસિંહ મહેતા એક અધ્યયન’થી લઈને ‘પ્રેમાનંદ એક અધ્યયન’ જેવા ગ્રંથોની ચર્ચા કરી હતી, જેમાં આખ્યાન કવિ તરીકે કે. કા. શાસ્ત્રીજીએ પ્રેમાનંદને બિરદાવ્યા છે તેમજ પ્રેમાનંદ પૂર્વેની અને પ્રેમાનંદ પછીની ભાષાની મૂલવણી કરી છે તે ચર્ચા આપી હતી. ઉષા ઉપાધ્યાયે ભોગીલાલ સાંડેસરા વિશેના વક્તવ્યમાં જીવનવિષયક પરિચયની સાથે સમગ્રલક્ષી સંશોધનની વાત વિશદ રીતે મૂકી આપી હતી, જેમાં ‘સંશોધનની કેડી’, ‘વર્ણકસમુચ્ચય’, ‘પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વૃત્તરચના’ અને ‘પંચતંત્ર’ જેવા ગ્રંથોની વિસ્તૃત ચર્ચા થઈ છે તેની વાત માંડી આપી હતી. રશ્મિકાન્ત મહેતાએ શિવલાલ જેસલપુરા વિશે ‘દેહલકૃત અભિનવઉજણું’, ‘પ્રાચીન મધ્યકાલીન બારમાસ સંગ્રહ’, ‘નરસિંહ મહેતાની કાવ્યકૃતિઓ’, ‘પ્રેમાનંદની કાવ્યકૃતિઓ’ વગેરે ગ્રંથોની ચર્ચા કરી હતી. પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ એ બેઠકનું સંચાલન કર્યું હતું. ત્રીજી બેઠક ૪-૩૦ વાગ્યે શરૂ થઈ હતી. ગુલાબભાઈ દેઢિયાએ રમણલાલ ચી. શાહ વિશેના વક્તવ્યમાં ‘નરસિંહ પૂર્વેનું ગુજરાતી સાહિત્ય’, ‘જંબૂસ્વામી રાસ’, ‘કુવલયમાળા’, ‘નલદવદંતીચરિત્ર’, ‘થાવચ્યાપુત્ર અણગાર ચૌઢાલિયા’ જેવા ગ્રંથોની છણાવટ કરી હતી. અજય રાવલે વાડીલાલ ચોકસી વિશેના વક્તવ્યમાં ‘સત્તરમા શતકના જૈન ગુજરાતી કવિઓ’, ‘મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈન ધારા’, ‘કવિ ઋષભદાસ’, ‘નયસુંદર’ અને ‘સિરિસાવરિવાલદુહા’ ભાગ ૧-૨ જેવી કૃતિઓની વિસ્તૃત છણાવટ કરી હતી. આરતી ત્રિવેદીએ કાન્તિલાલ બ. વ્યાસ વિશેના વક્તવ્યમાં ‘વસંતવિલાસ’, ‘કુંવરબાઈનું મામેરું’, ‘કાન્હડદેપ્રબંધ’, ‘ગીર્વાણવાસન્તિકી’ વગેરે ગ્રંથોની મૂલવણી કરી હતી. ઇતુભાઈ કુરકુટિયાએ આ બેઠકનું સંયોજન કર્યું હતું. ચોથી બેઠક ૨૪-૨-૨૦૦૮ના રોજ ૯-૩૦ વાગ્યે શરૂ થઈ હતી. પ્રારંભે કાન્તિભાઈ બી. શાહે જયંત કોઠારી વિશેના વક્તવ્યમાં સંશોધક જયંત કોઠારીને સરસ રીતે રજૂ કર્યા હતા, જેમાં ‘સાહિત્યિક તથ્યોની માવજત’, ‘નરસિંહ પદમાલા’, ‘પ્રાચીન મધ્યકાલીન સાહિત્યસંગ્રહ’, ‘સાહિત્યકોશ – મધ્યકાળ’, ‘મધ્યકાલીન ગુજરાતી કોશ’, ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’, ‘મધ્યકાલીન જૈન સાહિત્ય’ જેવા ગ્રંથોને કેન્દ્રિત કરીને વિશદ ચર્ચા કરી હતી. મીનલ દવેએ સદ્. ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી વિશેના વક્તવ્યમાં ‘પૃથ્વીચંદ્રચરિત’, ‘અખેગીતા’, ‘મીરાંનાં પદો’, ‘મીરાંનાં વધુ પદો’, ‘નરસિંહકૃત જ્ઞાનગીતા’ વગેરેની ચર્ચા કરી હતી. બેઠકના સમાપને નરોત્તમ પલાણે કહ્યું હતું કે આપણે મધ્યકાલીન સાહિત્યને સમજવા માટે રાજસ્થાની ભાષાને જાણવાની જરૂર જણાય છે. રમેશ ૨. દવેએ સમાપનમાં જયંત કોઠારીના માર્ગદર્શનમાં સંશોધન-સંપાદનો વિશેની મળેલી તાલીમની વાત કરી હતી. ‘પ્રહેલિકા’ની તેમજ જોડણીની સભાનતા વિશે ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી સાથેનો પ્રસંગ ટાંકી આપ્યો હતો. પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ આ બેઠકનું સંચાલન કર્યું હતું.

– ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પારિતોષિકો

૨૦૦૬ અને ૨૦૦૭નાં બે વર્ષના ગાળામાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પ્રથમ આવૃત્તિવાળાં પુસ્તકોને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી નીચે પ્રમાણેનાં પારિતોષિકો એનાયત કરવામાં આવશે. આજ સુધી આ સમયગાળામાં પુસ્તકો ન મોકલ્યાં હોય તે સર્વ લેખકો અને પ્રકાશકોને મે માસની ત્રીસમી તારીખ સુધીમાં દરેક પુસ્તકની બે નકલો, કયા પારિતોષિક માટે છે તે વિગત પુસ્તકના પહેલા પાના પર દર્શાવીને પરિષદ કાર્યાલય પર મોકલી આપવા વિનંતી કરવામાં આવે છે.

૧. શ્રી ભગિની નિવેદિતા પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭ના બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં લેખિકાઓના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને શ્રી હરિ: ઠું આશ્રમપ્રેરિત આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨. શ્રી અરવિંદ (સુવર્ણચંદ્રક) પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા ભક્તિવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને શ્રી હરિ ઠું આશ્રમપ્રેરિત આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩. શ્રી ઉમા-સ્નેહરશ્મિ પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ સાહિત્યિક પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૪. શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા નિબંધ, પ્રવાસ, સ્મરણો, જીવનચરિત્રો આદિ પ્રકારનાં સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૫. શ્રી બટુભાઈ ઉમરવાડિયા એકાંકી પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં એકાંકીઓમાંથી સર્વશ્રેષ્ઠ એકાંકીને પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૬. શ્રી પ્ર. ત્રિવેદી પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭ના બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં શિક્ષણ વિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૭. શ્રી પરમાનંદ કુંવરજી કાપડિયા પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં સમાજ, શિક્ષણ વગેરે વિષેના ચિંતનાત્મક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૮. શ્રી જ્યોતીન્દ્ર દવે હાસ્ય પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા હાસ્ય, વિનોદ, કટાક્ષ વગેરેના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૯. શ્રી બી. એન. માંકડ ષષ્ટિપૂર્તિ પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા લોકભોગ્ય વિજ્ઞાનવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૦. શ્રી રામપ્રસાદ પ્રેમશંકર બક્ષી પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સાહિત્યશાસ્ત્રના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૧. શ્રી તખ્તસિંહ પરમાર પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા લેખકના પ્રથમ સર્જનાત્મક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તક (કવિતા, નાટક, નવલકથા સ્વરૂપના)ને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૨. શ્રી હરિલાલ માણેકલાલ દેસાઈ પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા વિવેચન અથવા સામાજિક તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૩. શ્રી નટવરલાલ માળવી પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા બાળસાહિત્યના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૪. શ્રી ઉશનસૂ પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં સર્વશ્રેષ્ઠ દીર્ઘકાવ્યો (સોનેટમાળા, ખંડકાવ્યો, પદ્યનાટક કે અન્ય પ્રકારનાં વર્ણનાત્મક ચિંતનાત્મક દીર્ઘકાવ્યોની કૃતિ ગ્રંથસ્થ અથવા કોઈ સામયિકમાં પ્રગટ થયેલી હોવી જરૂરી છે.)ને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૫. શ્રી દિલીપ ચં. મહેતા પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ ગઝલસંગ્રહને અથવા જે કાવ્યસંગ્રહમાં ગઝલોની નોંધપાત્ર સંખ્યા હોય તેને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૬. શ્રી મહેન્દ્ર ભગત (દીર્ઘનાટક) પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા દીર્ઘનાટકોને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૭. શ્રી રમણ પાઠક ષષ્ટિપૂર્તિ પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ નવલિકાસંગ્રહને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૮. શ્રી સદ્વિચાર પરિવાર પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રેરક સાહિત્યના પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૯. શ્રી ગોપાળરાવ વિદ્યાંસ પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા ભારતીય ભાષાઓમાંથી થયેલા ભાષાંતરના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૦. શ્રી ભાસ્કરરાવ વિદ્યાંસ (સમાજશાસ્ત્ર) પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા ભૂગોળ-સમાજશાસ્ત્રના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૧. શ્રી રમણલાલ સોની (બાળ-કિશોર સાહિત્ય) પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ બાળ-કિશોરસાહિત્યના પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૨. શ્રી સુરેશ મજૂમદાર પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા સ્ત્રી-અનુવાદકના અનુવાદગ્રંથને અથવા ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલાં કવયિત્રી રચિત સર્વશ્રેષ્ઠ કાવ્યસંગ્રહને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૩. ડૉ. રમણલાલ જોશી વિવેચન પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા વર્ષદીઠ એક-એક વિવેચનવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૪ ડૉ. ઉપેન્દ્ર પંડ્યા (મહાનિબંધ) પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત-અપ્રકાશિત બંને પ્રકારના પરંતુ નિર્દિષ્ટ સમયગાળામાં યુનિવર્સિટી દ્વારા મંજૂર થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ મહાનિબંધને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૫. ડૉ. ઉપેન્દ્ર પંડ્યા (લલિતનિબંધ) પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા લલિતનિબંધના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૬. શ્રી દિનકર શાહ 'કવિ જય' પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા કવિના પ્રથમ સર્વશ્રેષ્ઠ કાવ્યસંગ્રહને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૭. શ્રી દોલત ભટ્ટ પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલી ગ્રામજીવન પર લખાયેલી સર્વશ્રેષ્ઠ નવલકથા અથવા લોકસાહિત્યવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૮. શ્રી પ્રિયકાન્ત પરીખ નવલકથા પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલી વર્ષદીઠ એક-એક સર્વશ્રેષ્ઠ નવલકથાઓને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૯. શ્રી પંડિત બેચરદાસ જીવરાજ દોશી પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગુજરાતી વ્યાકરણવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૦. કવિશ્રી ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા મૌલિક ગીતસંગ્રહના પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૧. શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા ચિંતનાત્મક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૨. શ્રી રામુ પંડિત (અર્થશાસ્ત્ર, વાણિજ્ય, ઉદ્યોગ) પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા અર્થશાસ્ત્ર-વાણિજ્ય-પ્રબંધ-ઉદ્યોગમાં માનવીય સંબંધવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૩. શ્રી પ્રભાશંકર તેરેયા પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રસિદ્ધ થયેલા ભાષાવિજ્ઞાન-વ્યાકરણવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૪. સર્વોદય આશ્રમ સણાલી 'કરુણામૂર્તિ ભગવાન મહાવીર ફાઉન્ડેશન' પારિતોષિક : ૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત લોકસાહિત્યવિષયક શ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૫. ડૉ. બી. ટી. ત્રિવેદી (ચર્યાપત્રી) પારિતોષિક : આ પારિતોષિક સંદર્ભે એન્ટ્રી મોકલવાની રહેતી નથી કે કશી રજૂઆત પણ કરવાની થતી નથી.

૩૬. ગુજરાત દર્પણ પારિતોષિક : (દરિયાપારના સાહિત્યકારો માટે) વર્ષ ૨૦૦૫-'૦૬-'૦૭નાં ત્રણ વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા નવલકથાના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

નોંધ : 'પરબ' પારિતોષિકો વર્ષ ૨૦૦૬-૨૦૦૭ દરમિયાન 'પરબ'માં પ્રકાશિત થયેલ શ્રેષ્ઠ કાવ્ય, લેખ, નિબંધ અને નવલિકાને પ્રતિવર્ષ એક એક પારિતોષિક આપવામાં આવે છે.

એચ. એમ. પટેલ અનુવાદ કેન્દ્ર; ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ,

ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, પો.બો. નં. ૪૦૬૦, અમદાવાદ-૦૮
ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭, ૨૬૫૭૬૩૭૧

E-mail : gspamd@vsnl.net, Website : www,

Gujaratisahityaparishad.org

ગુજરાતી સાહિત્યના લેખકોને વિનંતી કરવામાં આવે છે કે આપની સર્જનાત્મક રચનાનો કે પુસ્તકનો ઇતર ભાષામાં અનુવાદ થયો હોય તો, તેવી માહિતી ઉપરોક્ત સરનામે સવિગત મોકલી આપવા વિનંતી.

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

મોહમ્મદ માંકડને રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક

નવલકથાકાર, વાર્તાકાર, નિબંધકાર શ્રી મોહમ્મદ માંકડને ઈ.સ. ૨૦૦૭નો રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક એનાયત કરવાનું સાહિત્ય સભાએ ઠરાવ્યું છે. મોહમ્મદ માંકડને અભિનંદન.

મણિલાલ હ. પટેલને ધનજી કાનજી સુવર્ણચંદ્રક

કવિ, નિબંધકાર, વાર્તાકાર, નવલકથાકાર, વિવેચક શ્રી મણિલાલ હ. પટેલને ઈ.સ. ૨૦૦૭નો ધનજી કાનજી સુવર્ણચંદ્રક એનાયત કરવાનું સાહિત્ય સભાએ ઠરાવ્યું છે. મણિલાલ હ. પટેલને અભિનંદન.

ધીરુ પરીખને પ્રેમાનંદ સુવર્ણચંદ્રક

કવિ, વિવેચક અને કુમાર કવિલોકના તંત્રી શ્રી ધીરુ પરીખને ઈ.સ. ૨૦૦૬નો પ્રેમાનંદ સુવર્ણચંદ્રક અર્પણ કરવાનું પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા, વડોદરાની સુવર્ણચંદ્રક સમિતિએ ઠરાવ્યું છે. ધીરુભાઈને અભિનંદન.

બાલસાહિત્ય અકાદમીમાં જયભિખ્મુ શતાબ્દીની ઉજવણી

૨૭ જાન્યુઆરી ૨૦૦૮ના રોજ બાલસાહિત્ય અકાદમીના ઉપક્રમે જયભિખ્મુ શતાબ્દીની ઉજવણી થઈ હતી તેમાં પહેલી બેઠકમાં પરાગજી પટેલ અને રશ્મિન મહેતાનું બહુમાન કરાયું હતું. એમના સંદર્ભે ડૉ. ઈશ્વર પરમાર તથા પ્રજ્ઞા પટેલે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. રવીન્દ્ર ઠાકોર બેઠકના અધ્યક્ષ હતા. બીજી બેઠકના અધ્યક્ષ ચંદ્રકાન્ત શેઠ હતા. એ બેઠકમાં અનુક્રમે પ્રફુલ્લ રાવલ, ઉષા ઉપાધ્યાય, નટવર પટેલ અને કુમારપાળ દેસાઈએ જયભિખ્મુના જીવન-કવન વિષે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. સંચાલન યશવંત મહેતાએ કર્યું હતું અને આભારવિધિ મુકુન્દભાઈ શાહે કરી હતી.

‘મહાન સૂફીઓ’નો લોકાર્પણ સમારંભ

શ્રી હઠીસિંહજી વિનયમંદિર - કેશોદ પાસે રેહતુભા રાયજાદાના પુસ્તક ‘મહાન સૂફીઓ’નો લોકાર્પણ સમારંભ ૧૬ ફેબ્રુઆરી સંપન્ન થયો જેમાં કાર્યક્રમના અધ્યક્ષ ડૉ. મહેબૂબ દેસાઈ હતા અને અતિથિવિશેષ ડૉ. રાજેન્દ્રસિંહ રાયજાદા હતા.

‘ગુજરાતી લઘુકથા પરિસંવાદ’ કડીમાં

૯-૧૦ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮ના રોજ કડી ખાતે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી અને મોહનલાલ પટેલ સાહિત્ય વર્તુળના સંયુક્ત ઉપક્રમે ગુજરાતી લઘુકથા પરિસંવાદ યોજાઈ ગયો તેનું ઉદ્ઘાટન સર્વ વિશ્વ વિદ્યાલય, ગાંધીનગરના પ્રમુખ માણેકલાલ પટેલે કર્યું હતું. પ્રથમ બેઠકના અધ્યક્ષ ડૉ. પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ હતા જેમાં લઘુકથાના સંદર્ભે મોહનલાલ પટેલ,

ડૉ. રમેશ એમ. ત્રિવેદી, ડૉ. ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટે પોતાના વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. બીજી બેઠકના અધ્યક્ષ રતિલાલ બોરીસાગર હતા. અગિયાર લઘુકથાના પઠન પછી જેનો આસ્વાદ માય ડિયર જયુ, દિનેશ દેસાઈ અને સોમાભાઈ પટેલે કરાવ્યો હતો. રવિવારની બેઠકના અધ્યક્ષ મોહનલાલ પટેલ હતા અને એમાં પ્રફુલ્લ રાવલ, પ્રેમજી પટેલ ને ગણપત સોઢાએ વક્તવ્યો રજૂ કર્યાં હતાં.

પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભાના ઉપક્રમે સુન્દરમ્ શતાબ્દી વંદના

પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભાના ઉપક્રમે સુન્દરમ્ શતાબ્દી વંદના કાર્યક્રમની પ્રથમ બેઠકમાં ડૉ. પ્રવીણ દરજી, ગુણવંત વ્યાસ અને સતીશ ડણાકે સુન્દરમ્ના સાહિત્ય સંદર્ભે વક્તવ્યો આપ્યા હતા. અધ્યક્ષ ડૉ. પ્રતાપ પંડ્યા હતા. બીજી બેઠકના અધ્યક્ષ લવકુમાર દેસાઈ હતા. એમણે તથા દીપક પંડ્યા અને ભરત મહેતાએ વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં.

‘વિસરાતા ગાંધી’ વિષે વાર્તાલાપ

ગુજરાત પુસ્તકાલય પ્રેરિત ‘સાહિત્યસૃષ્ટિ’ના ઉપક્રમે યોજાયેલ ‘વિસરાતા ગાંધી’ કાર્યક્રમમાં ગિરીશ હીરાણીએ એ વિષય પર વાર્તાલાપ આપ્યો હતો.

ઉપલેટામાં મુશાયરો

ઉપલેટાની સાહિત્યિક સંસ્થા ‘શબ્દલોક’ના ઉપક્રમે ૨૬ જાન્યુઆરીએ યોજાયેલા મુશાયરામાં ‘તમન્ના’ના તંત્રી તુરાબ ‘હમદમે’ પોતાની ગઝલો રજૂ કરી હતી. આહમદ મકરાણી, ગુણવંત જોષી, અમૃત રાણિગા અને અશરફ મકરાણીએ પોતાની ગઝલો રજૂ કરી હતી.

સાહિત્ય અકાદમી (દિલ્હી) પુરસ્કાર ૨૦૦૭ (પુરસ્કારની રકમ રૂ. ૫૦,૦૦૦)

ભાષા	કૃતિશીર્ષક	રચયિતા	સાહિત્ય સ્વરૂપ
અસમિયા	શાન્તાનુકુલાનન્દન	પુરબી બરમુદૈ	નવલકથા
બંગાળી	આમાર સમય અલ્પ	સમરેન્દ્ર સેનગુપ્ત	કવિતા
બોડો	દુમકાઓની પીઠા	જાનિલકુમાર બ્રહ્મા	ટૂંકી વાર્તા
ડોગરી	મહાત્મા વિદૂર	ગિયાનસિંઘ પાગોચ	મહાકાવ્ય
ગુજરાતી	ગઝલસંહિતા	રાજેન્દ્ર શુક્લ	કવિતા
હિન્દી	ઈન્હીં હથિયારોં સે	અમરકાન્ત	નવલકથા
કન્નડા	આરમાને	કુ. વીરભદ્રપ્પા	નવલકથા
કાશ્મીરી	ત્શોન	રત્તનલાલ શાન્ત	ટૂંકી વાર્તા
કોંકણી	ડિકા	દેવીદાસ કદમ	નવલકથા
મૈથિલી	સરોકાર	પ્રદીપબિહારી	ટૂંકી વાર્તા
મલયાળમ	અદયાલાંગલ	‘સેતુ’ (એ. સેતુમાધવન)	નવલકથા

મણિપુરી	ઇમાસી નુરાબી	બી.એમ. માઈસ્નામ્બા	નવલકથા
મરાઠી	'મહર્ષિ વિહલરાયજી શિંદે'	જી. એમ. પવાર	જીવનચરિત્ર
નેપાલી	કર્ક્યૂ	લક્ષ્મણ શ્રીમાલ	નાટક
ઓડિયા	સુખસંહિતા	દીપક મિશ્ર	કવિતા
પંજાબી	કમંડલ	જશવંત દીદ	કવિતા
રાજસ્થાની	આલોચનારી આંખ સું	કુન્દન માલી	વિવેચન
સંસ્કૃત	લસલ્લતિકા	હરિદત્ત શર્મા	કવિતા
સાંતાલી	ચેત રે ચિક્યાના	ખેરવાલ સરેન	નાટક
સિન્ધી	વીજું વસન આયું	વસુદેવ નિર્મલ	નાટક
તમિળ	ઈલાઈ ઉત્તીર કાલમ્	નીલા પન્નાભન	નવલકથા
તેલુગુ	શતપત્રમુ	સ્વ. ગદિયારામ	
		રામકૃષ્ણ શર્મા	આત્મકથા
ઉર્દૂ	તારીખ-એ-અદબ-એ ઉર્દૂ	વહાબ અસ્રફી	વિવેચન

● ત્રણ નિર્ણાયકોમાં એક નિર્ણાયક પુરસ્કૃત કૃતિ વિષે અસમ્મત હોય ત્યારે બહુમતીથી નિર્ણય થાય. ત્રણેય જો જુદી જુદી કૃતિ સૂચવે, તો તે વર્ષે તે ભાષાને પુરસ્કાર ન મળે. આ નિર્ણયમાં જે તે ભાષાના સંયોજક સમિતિનું સંચાલન કરે છે, પણ તેમને મતાધિકાર હોતો નથી. રોમન લિપિ પરથી લેખકો અને કૃતિઓનાં નામો લખ્યાં છે, ક્યાંક ક્ષતિ રહી હશે. ક્ષમાયાચના.

ગુજરાતીમાં પુરસ્કારનિર્ણયની પ્રક્રિયાની અંતિમ સૂચિમાં નીચેનાં પુસ્તકો હતાં

ભળભાંખળું	દલપત ચૌહાણ	૨૦૦૪*	નવલકથા
દેવો સદા સમીપે	પ્રીતિ સેનગુપ્ત	૨૦૦૩	પ્રવાસ
એક અસ્વપ્ન સુખી જીવન	જયંત ગાડીત	૨૦૦૩	નવલકથા
ગઝલસંહિતા (પાંચ ભાગ)	રાજેન્દ્ર શુક્લ	૨૦૦૫	કવિતા
હું એને જોઉં એ પહેલાં	ધીરેન્દ્ર મહેતા	૨૦૦૩	ટૂંકી વાર્તા
કબીરા ખડા બાજારમેં	ગુણવંત શાહ	૨૦૦૪	નિબંધ
કલાથી કથા સુધી	હસુ યાજ્ઞિક	૨૦૦૪	વિવેચન
રેતમાં રેખાચિત્રો	તુષાર ભટ્ટ	૨૦૦૩	રેખાચિત્ર

અકાદેમી પુરસ્કાર માટે રાજેન્દ્ર શુક્લની 'ગઝલસંહિતા'ને પસંદ કરવામાં આવી હતી. નિર્ણાયકો હતા : રઘુવીર ચૌધરી, નીતા રામૈયા, રમેશ દવે

● વર્ષ ૨૦૦૭ના પારિતોષિક માટે ૨૦૦૩, ૨૦૦૪ અને ૨૦૦૫માં પ્રગટ થયેલ કૃતિઓ લેવાઈ હતી. હવે વર્ષ ૨૦૦૮ના પારિતોષિક માટે ૨૦૦૪, ૨૦૦૫ અને ૨૦૦૬માં પ્રગટ થયેલ કૃતિઓ લેવાશે.

સાહિત્ય અકાદેમી અનુવાદ પારિતોષિક ૨૦૦૭ (પુરસ્કારની રકમ રૂ. ૨૦,૦૦૦)

ભાષા	પુરસ્કૃત કૃતિ	અનુવાદક	મૂળ કૃતિની ભાષા	શીર્ષક	મૂળ લેખક
અસમિયા	દાદી બુઢા	મલય ખુંદ	ઓડિયા	દાદીબુઢા	ગોપીનાથ મહાન્તી
બોડો	આમાર તોમાર તાર કથા	સુવિમલ બસાજ	હિન્દી	મેરી તેરી ઉસકી બાત	યશપાલ
ગુજરાતી	પહેલો ગિરમીટિયો	મોહન દાંડીકર	હિન્દી	પહલા ગિરમીટિયા	ગિરિરાજ કિશોર
હિન્દી	મહાભારત કી કથા	બચ્ચનસિંહ	બંગાળી	મહાભારતેર કથા	બુદ્ધદેવ બસુ
કન્નડ	કન્નડ વક્રોક્તિજીવિત	પી. લક્ષ્મીનારાયણ	સંસ્કૃત	વક્રોક્તિજીવિત	કુન્તક
કોંકણી	ભાંગરાયેં સુંકને	શીલા કોલમકર	ડોગરી	સુન્ને દી ચીરી	ઓમ ગોસ્વામી
મૈથિલી	યુદ્ધ ચૌર યુદ્ધ	અનન્ત બિહારીલાલ	નેપાલી	યુદ્ધ સ યુદ્ધ	અગમસિંઘ ગિરિ
મલયાળમ	અગ્નિપરીક્ષા કલ	કે. એ.સ. વિશ્વંભરદાસ	મરાઠી	કોલ્હાટીચે પોર	કિશોર શાન્તાબાઈ કાળે
મણિપુરી	ખુનુશિંગી બાનજેન	એ.સ. ભાનુમતી દેવી	અંગ્રેજી	અ ફલાઈટ ઓફ પીજિઅન્સ	રસિકન બોન્ડ
મરાઠી	પહિલે જાગ	રંજના પાઠક	બંગાળી	પ્રથમ આલો	સુનીલ ગંગોપાધ્યાય
ઓડિયા	અન્તર્જાત્રા	બિપિનવિહારી મિશ્ર	હિન્દી	અન્તર્યાત્રા	અમરનાથ શુક્લ
પંજાબી	દામ અછૂત તે ઉસકી ઔલાદદા	સ્વ. દલબીરાસિંઘ	મરાઠી	આમરા બાપ આણિ આમિ	નરેન્દ્ર યાદવ
રાજસ્થાની	જીવનનામા		ગુજરાતી	સાત પગલાં આકાશમાં	કુન્દનિકા કાપડિયા
સિન્ધી	સાત ફેર આભઈ મેં	રામનરેશ સોની	મલયાળમ	અગ્નિસાક્ષ્ય	લલિતાશ્રિકા અન્તર્જનમ્
તમિળ	અગ્નિસાક્ષી	વિદ્યુ બેલાણી	અંગ્રેજી	સાવિત્રી	શ્રીઅરવિંદ
તેલુગુ	સાવિત્રી	સ્વ. અરુમુંગમ્	તમિળ	પાલંગલ	શિવશંકરી
ઉર્દૂ	અન્તરલુ	મંત્રપ્રિગાડ શેલાબાઈ	અંગ્રેજી	ચયન	કમલા દાસ
	રુહ કે નગ્મે	અલિ અસગર			

ગુજરાતીમાં નીચેના અનુવાદો અંતિમ સૂચિમાં હતા.

આધ્યાત્મિક કાન્તિનાં ફૂલ	અનુ. પ્રદીપ ખાંડવાલા
અગનપંખ	અનુ. હરેશ ધોળકિયા
અન્ત:સલિલા	અનુ. મોહન દાંડીકર
ડોલરવહુ	અનુ. સુધા મહેતા
પહેલો ગિરમીટિયો	અનુ. મોહન દાંડીકર
ફણીશ્વરનાથ રેણુની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ	અનુ. હસુ યાશિક
પુલકિત	અનુ. અરુણા જાડેજા
તે અને ત્રણ સંગી	અનુ. સુજા શાહ
વસવાયો	અનુ. કિશોર ગૌડ

પારિતોષિક માટે મોહન દાંડીકર અનૂદિત ‘પહેલો ગિરમીટિયો’ પસંદ કરવામાં આવી.
અનુવાદના નિર્ણાયકો હતા : રાજેન્દ્ર પટેલ, સંજય ભાવે, કલ્પના દવે.

૨૦૦૭ના અનુવાદ પુરસ્કાર માટે વર્ષ ૨૦૦૧થી ૨૦૦૫ દરમિયાન પ્રગટ થયેલ અનુવાદો લેવામાં આવ્યા હતા. વર્ષ ૨૦૦૮ના પુરસ્કાર માટે ૨૦૦૨થી ૨૦૦૬ દરમિયાન પ્રગટ થયેલ અનુવાદો લેવાશે.

– ભોળાભાઈ પટેલ

સંયોજક – ગુજરાતી સલાહકાર સમિતિ
(વર્ષ ૨૦૦૩થી ૨૦૦૭)

‘પરબ’ની માલિકી તથા બીજી માહિતી અંગે નિવેદન (ક્ષેત્ર નં. ૪)

૧. પ્રસિદ્ધિ સ્થાન	: અમદાવાદ
૨. પ્રસિદ્ધિ ગાળો	: માસિક
૩. પ્રકાશક-મુદ્રક	: ભારતીબહેન ૨. દવે (ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી)
રાષ્ટ્રીયતા	: ભારતીય
સરનામું	: ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધન ભવન, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮
૪. તંત્રી	: યોગેશ જોષી
રાષ્ટ્રીયતા	: ભારતીય
સરનામું	: ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધન ભવન, આશ્રમ માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮
૫. માલિકી ધરાવનાર	: (૧) શ્રી પ્રફુલ્લ અનુભાઈ (૨) શ્રી શ્રેણિકભાઈ
કુલ થાપણના એક	કસ્તુરભાઈ (૩) શ્રી બળવંત પારેખ
ટકાથી વધારે	(૪) વિનોદ ભટ્ટ (૫) શ્રી રઘુવીર ચૌધરી
રોકનાર ભાગીદાર શેર	(૬) શ્રી નિરંજન ભગત
ધરાવનાર ટ્રસ્ટીઓનાં	
નામ-સરનામું	

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

['ભેઘદૂત : એક જૂની વાર્તા – નવી વ્યાખ્યા' : હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદી, અનુ. રૂપા ચાવડા,
પ્ર.આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૧૦+૧૩૪, કિં. રૂ. ૭૫]

['અનાર્થનાં અડપલાં અને બીજા પ્રકીર્ણ લેખો' : જહાંગીર એદલજી સંજાણા, પુનર્મુદ્રણ :
૨૦૦૭, ડિમાઈ, પાકું પૂઠું, પૃ. ૮+૨૪૮, કિં. રૂ. ૧૩૦/-]

['ગુજરાતી લઘુકથાસંચય' : સં. મોહનલાલ પટેલ, પ્રફુલ્લ રાવલ, પ્ર. આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ,
કાચું પૂઠું, પૃ. ૨૬+૧૦૦૨, કિં. રૂ. ૬૦/-]

['આંબાવાડી' : ગભરુ ભડિયાદરા, પ્ર. આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૧૦+૮૪, કિં.
રૂ. ૫૦/-]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
નદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭